

R O C Z N I K

B I B L I O T E K I

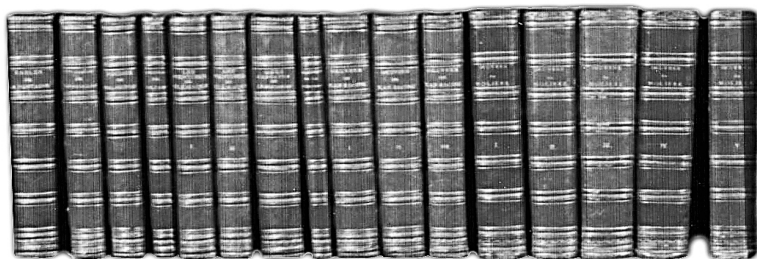
N A R O D O W E J

THE NATIONAL

LIBRARY

YEARBOOK

XLIV

National Library
Warszawa 2013

R O C Z N I K
B I B L I O T E K I
N A R O D O W E J

XLIV

Biblioteka Narodowa
Warszawa 2013

Rada naukowa
Paulina Buchwald-Pelcowa, Roman Chymkowski, Tomasz Makowski,
Monika Mitera, Sigitas Narbutas, Grzegorz Płoszajski

Redaktor naczelny
Tomasz Makowski

Projekt okładki
Wiktor Jędrzec

Opracowanie typograficzne
Andrzej Tomaszewski

Redakcja tomu
Łukasz Kozak
Jacek Krawczyk

Redaktor techniczny
Andrzej Dybowski

Tłumaczenie z języka rosyjskiego
Krystyna Kuśpit

Tłumaczenie streszczeń na język angielski
John Cornell

Adres redakcji
Biblioteka Narodowa
Sekretariat Naukowy
al. Niepodległości 213, 02-086 Warszawa
www.bn.org.pl

ISSN 0083-7261

Biblioteka Narodowa. Warszawa 2013
Nakład 300 egz.

Druk: Zakład Poligraficzny Moś i Łuczak sp.j.
ul. Piwna 1, 61-065 Poznań

Michał Choptiany

Jan Brożek, czytelnik Piotra Ramusa. Rekonesans*

1. „... bo to heretyk”

*Praeluxi virtute mea maioribus: Artes
Ornavi ingenuas, perfacilesque dedi:
Pectus Aristoteli sinxi, linguam Ciceroni,
Euclidi ingenium, Quintiliane tibi
Iudicium. Sic vita fuit. Laus una perennis
Vitaque pro Christo sic potuisse mori.*

– taki żalobny utwór, zatytułowany *Petri Rami Epitaphium*, można odnaleźć na odwrocie karty tytułowej opracowanego przez szkockiego ramistę Rolanda Macilmanea (fl. 1565-1581) wydania *Dialecticae libri duo* Pierre’a de la Ramée (Petrus Ramus, 1516-1572)¹. Ostatnie wersy tego utworu opiewającego cnoty i przymioty umysłu Ramusa w siedem lat po jego śmierci zostały w pewnym egzemplarzu przekreślone na skos jasnobrązowym atramentem, a pod nimi znalazł się dopisek: „Non pro Christo, quia in haeresi”². Autorem tego zdecydowanego, wykonanego grubą kreską skreślenia i gniewnego dopisku wypominającego Ramusowi przynależność do grona hugenotów był Jan Brożek (Ioannes Broscius, 1585-1652) i to do niego należał ów egzemplarz *Dialektyki* – oprawiony w jeden klocek razem z siedmioma innymi tytułami i znajdujący się obecnie w Oddziale Starych Druków Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie³ (il. 1). Podobny gest czytelniczej dezaprobaty dla konfesyjnej przynależności Ramusa, który pod koniec swego życia otwarcie przeszedł na stronę francuskich kalwinistów i poniósł śmierć w trakcie masakry hugenotów w sierpniu 1572, roku

* W trakcie pracy nad niniejszym tekstem byłem stypendystą Fundacji na rzecz Nauki Polskiej w ramach programu START. Artykuł powstał w ramach grantu promotorskiego NCN nr N N103 399540 *Teoria retoryczna Piotra Ramusa i Omera Talona w kontekście wczesnonowożytnych teorii retoryki. Źródła – rozwój – konsekwencje* realizowanego na Wydziale Polonistyki UJ pod kierunkiem prof. dra hab. Andrzeja Borowskiego. Chciałbym podziękować pracownikom Oddziału Starych Druków Biblioteki Jagiellońskiej za cierpliwość i pomoc, jaką mi okazali w trakcie moich poszukiwań związanych z księgozbiorem Brożka.

1 *P. Rami regii professoris dialecticae libri duo. Exemplis omniu artium et scientiarum illustrati, non solum divinis, sed etiam mysticis, mathematicis, physicis, medicis, iuridicis, poeticis et oratoriis, per Rolandum Makilmanaeum Scotum, Francofurti, apud Andream Wechelum, MDLXXIX, k. A1^v.*

2 *Ibidem*, egz. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 1001 II (a), k. A1^v.

3 Sygn. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 1001 II, dla szczegółowej charakterystyki klocka zob. *Aneks*, poz. 9.

P. RAMI EPITAPHIVM.

*Præluxi virtute mea majoribus: artes
Ornavi ingenuas, per facile que dedi,
Pectus Aristoteli finxi, linguam Ciceroni,
Euclidi ingenium, Quintiliane tibi
Iudicium. Sic vita fuit. Laus una perennis
Vitaque pro Christo sic potuisse mori.*

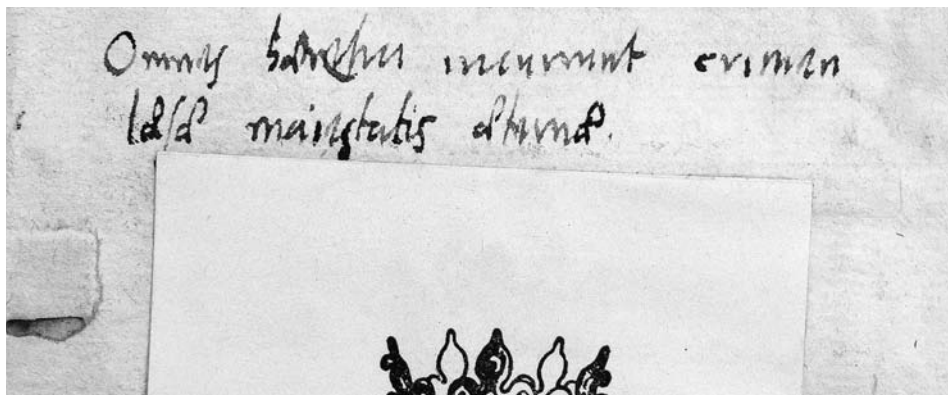
*Non pro Christo, quia
in haeresi.*

1. *Petri Rami epitaphium* Ronald Macilman'e w: *Dialecticae libri duo Ramusa* (Francofurti, apud Andream Wechelum, 1579) z adnotacją

„Non pro Christo, quia in haeresi” wykonaną przez Jana Brozka; egz.

BJ Mag. St. Dr. Filozofia 1001 II (a), k. A1v. Biblioteka Jagiellońska

2. Notatka Brożka „Omnes haereticus incurrunt crimen laesae maiestatis aeternae” na wyklejce okładziny górnej w należącym do niego tomiku *Commentariorum de religione Christiana* (Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, 1583), egz. BJ Mag. St. Dr. Cimelia 1575. Biblioteka Jagiellońska

wykonał Brożek raz jeszcze, tym razem w egzemplarzu jedynego teologicznego traktatu paryskiego akademika – *Czterech ksiąg komentarzy o religii chrześcijańskiej*, które ukazały się już po jego śmierci⁴. Tam z kolei najpierw na wyklejce okładziny górnej zanotował frazę o zbrodni najwyższej zdrady popełnianej przez heretyków („Omnes haereticus incurrunt crimen laesae maiestatis aeternae”) (il. 2), aby następnie, już w samym tekście, dokonać kolejnych ingerencji. Na jednej z kart dołączonego do *Komentarza* żywota Ramusa sporządzonego przez Teofila Banosiusa Brożek podkreślił częściowo zdanie dotyczące katolickiego wychowania paryskiego scholarchy („Ramus itaque observantissimus fuit Pontificiae religionis, in qua primum educatus fuit”), po czym dopisał na marginesie „Utinam in illa perseverasset!”⁵. Co ciekawe, dwie strony wcześniej, jakby wiedziony innym nastrojem, zapisał na marginesie Banosiusa – i to bez dodatkowych komentarzy – trawestację fragmentu epigramatu innego ramisty, rektora Akademii w Altdorfie, teoretyka prawa i redaktora pism Ramusa, Johanna Thomasa Freigego (Ioannes Thomas Freigius,

4 *Petri Rami Veromandui, philosophiae et eloquentiae regii professoris celeberrimi, commentariorum de religione christiana libri quatuor. Eiusdem vita a Theophilo Banosio descripta*, Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli. MDLXXXIII, egz. BJ Mag. St. Dr. Cimelia 1575.

5 *Ibidem*, k. β7^v; podkreślenie wprowadzone w transkrypcji oddaje bieg podkreślenia wykonanego przez Brożka w przywoływanym egzemplarzu, całość frazy przytoczona dla zachowania kontekstu. W dalszych przytoczeniach podkreśleń, o ile nie zostanie to zaznaczone w podobny sposób, należy interpretować cały cytat jako frazę podkreśloną przez Brożka w omawianym egzemplarzu.

P E T R I R A M I

fio Prælco. Anno salutis 1568. Calend.
Augusti.

Religio.

*Haftenus de Petri Rami studiis Philosophicis & moribus dictū est: caput unum & prae-
cipuum sequitur de ipsius Religione & Morte.
Præcipuum, inquam, quia sordescunt cetera
omnes virtutes, nisi legitimo Dei cultu & pie-
tate ornentur. Ramus itaq; observantissimus
fuit Pontificia religionis, in qua primū edu-
catus fuit: sed quum ex sacris literis verū Dei
cultū deprehendit, cæpit pedetētim á tenebris
Papatus deficere, Christiana Religionis solem
assiduis precibus & votis exoptans. Quod
ipsius ad regem Galliarum oratio disertē te-
statur. Ego tibi, Rex, (ait in Oratione de Pari-
sienſi Academia reformanda) nō solūm Alex-
andri liberalitatem, Trajani bonitatem, Ca-
roli Magni virtutem, Ludovici undecimi no-
bilitatem, sed supra omnes humanas laudes al-
tissimē eminentem veram pietatem & reli-
gionem exopto. Huius zelo inflammatus, pu-
blica cōcione Parisiensis scholæ monachos gra-
viter admonuit, ut puriorem Theologiam ex
Evangelio, relictis Sophistarum lacunis, disce-
rent. Idola gymnasijs Prælei amoveri & recon-
dijussi ne conspicerentur. Missæ autem rarō
intererat*

Iam victus Rame ay nec by chco pectora gestas

Ramus ido-
la gymnasijs
Prælei ab-
fcondi cu-
rat.

Unam in illa partem profecti

3. Trawestacja epigramatu Johanna Thomasa Freigege wykonana przez Brożka w jego egzemplarzu *Commentariorum de religione Christiana*, egz. BJ Mag. St. Dr. Cimelia 1575, k. β7v. Biblioteka Jagiellońska

1543-1583), w którym pierwotnie wychwalana była raz jeszcze siła intelektu paryskiego akademika, a który w wersji Brożka brzmiał następująco: „Iam victus Rame es nec bis duo pectora gestas”⁶ (il. 3). Pierwotnie oryginalny epigramat Freigegego wykorzystał zresztą Brożek kilkadziesiąt lat później we wstępie *Do czytelnika (Ad lectorem)* do swojej *Apologii Arystotelesa i Euklidesa przeciwko Piotrowi Ramusowi i innym* z 1652 roku⁷, gdzie umieścił go już w kontekście zdecydowanie polemicznym, nacechowanym ironią a nawet sarkazmem.

Można wskazać wreszcie trzecią, najbardziej zagadkową z ingerencji Brożka w materię ramistycznych druków: w innym egzemplarzu *Dialektyki* Ramusa, tym razem bazylejskiej edycji Episcopiusa z 1577 roku⁸, na odwrocie karty tytułowej znajduje się rycina przedstawiająca samego Ramusa, w którą wpisana została zaczerpnięta z Wergiliusza sentencja „labor omnia vincit” (*Georg.* I. 145-146). Tym razem Brożek nie zapisał żadnych konfesyjnie nacechowanych eksklamacji, tylko jasnobrózowym atramentem zanotował po polsku „nie tak srogo”⁹ (il. 4). Już na zawsze pozostanie zagadką powód, który sprawił, że krakowski profesor właśnie te, a nie inne słowa umieścił pod Ramusowym konterfektem. Czego owa „groza” lub „ogrom” konotowane przez przysłówek „srogo” miałyby dotyczyć? Czy odnosić ją należy do Wergiliańskiej sentencji czy może raz jeszcze stanowi ona wyraz ubolewania z powodu okoliczności śmierci Ramusa – tego niepodobna jednoznacznie rozstrzygnąć. Jednak niezależnie od tego, którą interpretację wybierzemy, za każdym razem świadczyć ona będzie, że postać autora *Brutinae quaestiones* nie była Brożkowi obojętna.

Nie wiadomo, w którym roku profesor Akademii Krakowskiej, doktor teologii, matematyk, astronom i wybitny kolekcjoner książek wszedł w posiadanie

6 *Ibidem*, k. β5^v.

7 Por. *Apologia pro Aristotele et Euclide, contra Petrum Ramum, et alios. Additae sunt Duae disceptationes de numeris perfectis. Authore Ioanne Broscio, SS. Th. Doct. et in Alma Universitate Collegii majoris Professore, Canonico Cracoviense, Miedziericenti et Stassoviensi Praepositio*, Dantisci, Sumptibus Georgii Försteri, S.R.M. Bibliopolae MDCLII, k. B1^r: „Mirabuntur, Lector benevole, plurimi ex sectatoribus praesertim Petri Rami, me aliquid ausum esse contra illum: maximè cum aliqui in artium cognitione nihil illi non tribuant. Sic enim de illo Ioannes Thomas Freigius: «Invictus Rame es, nam bis duo pectora gestas | Socratis, Euclidis, Tullii, Aristotelis. | Arte es Aristoteles, methodo Plato, Tullius ore | Ingenio Euclides Rame, quid ulterius?» Ego vero ut illi multa concedam ex isto laudum genere, ad leges tamen Aristotelicas quibus Ramus ipsum Aristotelem, Euclidem, Ciceronem omnesque alios Philosophos critica severitate examinavit, eundem adeo rigidum censorem revocare contendo”.

8 *P. Rami dialectica Audomari Talaei praelectionibus illustrata*, Basileae, per Eusebium Episcopium et Nicolai fratris haeredes, 1577, egz. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 999 II.

9 *Ibidem*, k. α1^v.

4. Wykonany przez Brożka dopisek „Nie tak srogo” pod portretem Ramusa w *Dialektyce* (Basileae, per Eusebium Episcopium et Nicolai fratris haeredes, 1577), egz. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 999 II, k. α1v. Biblioteka Jagiellońska

nie wspomnianych wyżej egzemplarzy dzieł Ramusa¹⁰, jednak nawet jeśli były to jego pierwsze lektury pism Pierre'a de la Ramée, to nie stanowiły one bynajmniej ani jedyne, ani ostatniego spotkania krakowskiego uczonego z pismami paryskiego antyarystotelika i reformatora retoryki i dialektyki. W trakcie kwerendy przeprowadzonej wiosną 2012 roku w Oddziale Starych Druków księżnicy, której celem było ustalenie tożsamości czytelników zachowanych w zbiorach BJ druków sygnowanych nazwiskiem Ramusa, udało mi się ustalić, że na znajdujące się tam 48 ramistyczne woluminy¹¹, aż 13 było w XVII stuleciu własnością Jana Brożka, a z dwóch innych, znajdujących się w księgozbiornicy Collegium Maius, dosyć intensywnie korzystał. We wspomnianych 13 tomach oprawionych zostało łącznie 28 ramistycznych tytułów oraz kilka niezwiązanych bezpośrednio z ramizmem tekstów¹². Celem niniejszego arty-

10 Na karcie tytułowej egzemplarza *Dialektyki* w redakcji Makilmaneusa widnieje jedynie wpis „Ioannes Broscius”, podobnie w *Dialektyce* wydanej wg wykładów Talaeya (wpis „Ioannis Broscii”), natomiast w egzemplarzu *Komentarzy* brak wpisów proveniencyjnych.

11 Dla porównania: w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie znajdują się 43 egzemplarze dzieł sygnowanych nazwiskami Ramusa i Talaeya; w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN – 39; Biblioteki Kórnickiej PAN – 6, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu – 2; natomiast w bijącej w tym względzie rekordy Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego – około 250 dzieł Ramusa, Talaeya oraz innych druków związanych z tradycją ramistyczną. Ta ogromna w porównaniu z kolekcjami innych czołowych bibliotek krajowych ilość tomów bierze się z faktu, że na zbiory Oddziału Starych Druków BUWr składają się nie tylko tomy będące od zawsze własnością uniwersytetu, ale także m.in. księgozbiory frankfurckiej Viadriny oraz wrocławskich i dolnośląskich gimnazjów, w tym słynnego Gimnazjum Miejskiego w Brzegu, znanego z kontaktów jego wykładowców z ramistycznym i postramistycznym nurtem nowożytnej pedagogiki. Z tego też względu zbiory wrocławskie powinny być analizowane z uwzględnieniem całkowicie odmiennego kontekstu umysłowego, aniżeli kolekcja krakowska. W kontekście rozprzestrzeniania się ramizmu i łączenia się tego nurtu z innymi tradycjami warto ponadto odnotować, że w zbiorach BUWr znajduje się największa na świecie kolekcja dzieł Johanna Heinricha Alsteda, który również wpisuje się w krętą i niejednoznaczną linię rozwojową pedagogiki i filozofii ramistycznej (zob. H. Hotson, *Johan Heinrich Alsted's Relations with Silesia, Bohemia and Moravia. Patronage, Piety and Pansophia*, „Acta Comeniana” 1997, t. 12, s. 13-35, na ten temat s. 29); zbiór ten nie został nigdy dokładnie przeanalizowany i wymaga gruntownych badań proveniencyjnych i analizy zachowanych w tych tomach marginaliów.

12 Dotyczy to przywoływanego już klocka o sygn. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 1001 II, w którym oprócz pięciu ramistycznych druków znalazły się trzy broszurki dotyczące reformy Uniwersytetu Paryskiego z 1601 roku oraz klocka BJ Mag. St. Dr. Latina 68, w którym razem z Ramusową *Liber de militia C. Iulii Caesari* (Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli [1584]), oprawiony został egzemplarz bazylejskiej edycji *De bello Gallico* Cezara z 1591 roku. Szczegóły zob. *Aneks*, poz. 9 i 11.

kułu jest nakreślenie miejsca i roli, jaką w zachowanych w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej tomach należących niegdyś do księgozbioru Jana Brożka odgrywały druki ramistyczne oraz charakterystyka sposobu lektury pism Ramusa, która zostanie dokonana w oparciu o wybrane przykłady. W kolejnych częściach artykułu przypomnę ustalenia dotyczące księgozbioru Brożka, następnie scharakteryzuję część jego biblioteki obejmującą druki ramistyczne, aby w dalszej kolejności przedstawić zarys jego zwyczajów lekturowych w kontekście zidentyfikowanych przez innych badaczy praktyk czytelniczych związanych z XVI- i XVII-wieczną książką i podjąć w oparciu o wybrane przykłady próbę rekonstrukcji Brożkowego *modi legendi*.

2. Jan Brożek i książki

Brożek, jako namiętny kolekcjoner książek, poszukiwacz różnych osobliwych tytułów i wytrawny obserwator nowożytnego rynku wydawniczego¹³, a od 1632 roku – kustosz *librarii* Kolegium Większego¹⁴, stworzył ogromny księgozbiór, który w momencie, gdy przekazał go w swoim testamencie na rzecz biblioteki Collegium Maius¹⁵ liczył ok. 2,5 tys. tomów¹⁶, których znaczną część udało się do tej pory zidentyfikować¹⁷. W porównaniu z innymi prywatnymi bibliotekami humanistycznymi liczba tomów zgromadzonych przez

13 H. Barycz, *Wstęp*, w: J. Brożek, *Wybór pism*, Warszawa 1956, t. 1, s. 18.

14 H. Barycz czas trwania kadencji Brożka zamyka latami 1631-1638, włączając do niej okres, kiedy Brożek jedynie pełnił obowiązki bibliotekarza po ustąpieniu z tego stanowiska Zachariasza Starnigiela; *de facto* kustoszem *librarii* został Brożek dopiero w czerwcu 1638 roku, por. J. N. Franke, *op. cit.*, s. 136-137, H. Barycz, *Wstęp, op. cit.*, s. 105 i n., tam również szereg uwag nt. jego aktywności bibliotekarskiej; por. też: *Registrorum librorum acceptorum ex libraria maioris Collegii*, rkps. BJ 242 (wersja cyfrowa Dig. ORP 000198), k. 51^r: „+ Anno Domini 1632, die octava Iunii, in convocatione communitatis Maioris Collegii ex unanimitate consensu Admodum Reverendorum Patrum et Reverendoru[m] atque Venerabilium Dominorum Magistrorum, post resignationem domini Zachariae Starnigeli, electus est in Custodem Bibliothecae R[everendus] D[ominus] Ioannes Broscius Curzeloviensis”; podkr. daty moje – M.Ch.

15 Zob. L. Hajdukiewicz, *op. cit.*, *passim* oraz testament Brożka przedrukowany w: J. N. Franke, *op. cit.*, s. 272-275 (komentarz na s. 163 i n.). Zamiary Brożka potwierdzają także jego dopiski przy wpisach proweniencyjnych, rezerwujące m.in. liczne druki matematyczne z jego zbiorów dla użytku studentów astronomii *Almae Matris Cracoviensis*.

16 Jeszcze na początku XIX wieku J. S. Bandtkie szacował rozmiary Brożkowej biblioteki na 1000 woluminów (zob. *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Kraków 1821, s. 60), po czym szacunki te zweryfikował i podwoił; zob. L. Hajdukiewicz, *op. cit.*, s. 313.

17 Chciałbym w tym miejscu podziękować p. dr. Marianowi Malickiemu za pouczającą rozmowę na temat biblioteki Brożka.

Brożka, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że nie działał on na zlecenie zamożnego protektora i że kolekcję tę tworzył w dużej mierze z myślą o własnych potrzebach intelektualnych, jest imponująca i to poniekąd wbrew temu, co twierdzili na temat jej rozmiarów wcześniejsi badacze jego księgozbioru¹⁸. O zawrót głowy przyprawia zresztą nie tylko liczba woluminów, z których część stanowią intrologatorskie klocki powiększające jeszcze dodatkowo liczbę tytułów posiadanych przez Brożka w stosunku do liczby tomów, ale także rozpiętość tematyczna jego kolekcji, która obejmowała w zasadzie wszystkie dziedziny ówczesnej wiedzy: podręczniki i traktaty dotyczące retoryki i dialektyki, dzieła astronomiczne i astrologiczne, traktaty architektoniczne, literaturę łacińską i grecką, teologię i filozofię. Fakt, że zakres tematyczny tych tomów odpowiada w dużej mierze całej strukturze nowożytnej wiedzy, sprawia, że metafora „państwa w państwie” w odniesieniu do księgozbioru Brożka oraz miejsca, jakie zajmuje ów korpus w zbiorach krakowskiej Jagiellonki, nabiera nowego znaczenia.

18 Hajdukiewicz pisał, że „ocenia się zgromadzony [przez Brożka] księgozbiór [...] tylko na około 2000 tomów” (*op. cit.*, s. 313), podobne zastrzeżenia zgłosił wcześniej H. Barycz (por. H. Barycz, *Wstęp, op. cit.*, s. 111-112: „Biblioteka Brożka nie celowała w liczebnością (według przypuszczalnych obliczeń nie miała więcej niż 2000 tomów) ani przepychem zewnętrznym”; podkr. w obu cyt. moje – M.Ch.), jednak liczba ta, w porównaniu z innymi naukowymi księgozbiorami z przełomu XVI i XVII stulecia wydaje się i tak zawrotna. Na przykład Beata Gryzio, w oparciu o tomy zachowane w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN oraz Biblioteki UMK w Toruniu, szacuje rozmiary roboczego księgozbioru gdańskiego polihistora i reformatora Gimnazjum Akademickiego na 240 tytułów, zob. B. Gryzio, *Księgozbiór Bartłomieja Keckermanna*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2008, t. 39-40, s. 225-244, tu: s. 226. Warto w tym miejscu dodać dla porównania, że księgozbiór zuryskiego polihistora Konrada Gesnera, autora monumentalnego bio-bibliograficznego przewodnika *Bibliotheca universalis*, według szacunków badaczy wynosił około 450 pozycji, z czego 395 zachowała się do dziś (zob. U. B. Leu, R. Keller, S. Weidmann, *Conrad Gessner's Private Library*, Leiden–Boston 2008 (History of Science and Medicine Library, 5), tam szczegółowe omówienie zbiorów Gesnera oraz katalog zachowanych druków, zaś lista tomów zawierających adnotacje innego szesnastowiecznego tytana intelektu, Josepha Justusa Scaligera (1540-1609) obejmuje 369 pozycji; por. *Libri Annotati Scaligerani*, w: R. Smitskamp, *The Scaliger collection: A collection of over 200 antiquarian books by and about Josephus Justus Scaliger, with full descriptions, with a checklist of all known Scaliger publications, with a checklist of the Scaliger „annotati”, with a full index to Bernays' Scaliger biography (1855)*, pref. by A. Hamilton, Leiden 1993, s. 103-110. W świetle powyższych danych księgozbiór Brożka, jak na warunki ekonomiczne, w których funkcjonował, powinien wydawać się duży, a nie drobny czy ograniczony. Warto wreszcie odnotować, że przedstawione prawie pół wieku temu szacunki Hajdukiewicza zyskują potwierdzenie w bieżących badaniach nad księgozbiorem krakowskiego profesora prowadzonych przez dr. Mariana Malickiego.

Sam jednak księgozbiór, niezależnie od tego, jak bardzo imponujące są jego rozmiary, jeśli jest nieużywany przez swojego właściciela, staje się martwy. Znaczenie zgromadzonych przez Brożka druków, tak często podkreślane przez badaczy jego spuścizny, opiera się w równym stopniu na ich wartości antykwarycznej, co na pozostawionych na ich kartach przez autora *Gratisa* śladach lektury. Takich czytelniczych ingerencji jak te przytoczone wyżej, w bibliotece Brożka znaleźć można znacznie więcej, lecz dopóki nie zostaną opublikowane szczegółowe informacje na temat tej kolekcji, badacze skazani będą na przypadkowe sondowanie całego zbioru starych druków BJ w poszukiwaniu egzemplarzy Brożka i w nadziei na to, że zawierać będą one jego zapiski. Bodaj po raz pierwszy użytek z rękopisów Brożka na dużą skalę zrobił w swoich badaniach J. N. Franke w swojej monografii z końca XIX wieku, zaś pozostawione przez Kurzelowitę rękopisy, mające formę marginaliów i luźnych notatek, a także zbiorów różnej maści wypisów i zeszytów z notatkami przyciągały uwagę kolejnych pokoleń zarówno historyków nauki¹⁹, jak i literatury²⁰. Można w wypadku tych studiów mówić o próbach wychodzenia na przeciw postulatów postawionym swego czasu przez A. L. Birkenmajera, który doskonale zdawał sobie sprawę ze znaczenia, jakie dla historii intelektualnej Rzeczypospolitej XVII stulecia mogą mieć Brożkowe zapiski:

Rzetelną przysługę oddałby historii nauki pracownik, który by zajął się zebraniem i wydaniem najrozmaitszych zapisek wszechstronnie wykształconego Brożka, rozsianych na mnóstwie starych druków i rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej²¹.

19 Zob. m.in. T. Przytkowski, *Naukowe pojęcie deklinacji igły matematycznej w Polsce XVII wieku*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1963, seria C, z. 6; J. Dianni, *Zagadnienie kwadratury koła w polskiej literaturze matematycznej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1961, t. 6, nr 2; Z. Opiał, *O pracach Jana Brożka z teorii liczb*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1958, t. 3, nr 4; E. Pytlarz, *Jak czytał Witruwiusza polski matematyk Jan Brożek?*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1998, t. 48, nr 1-2, s. 23-41; A. Pelczar, *Jan Brożek (1585-1652), matematyk, historyk nauki, profesor i dobrodziej Uniwersytetu*, w: *Złota Księga 600-lecie odnowienia Akademii Krakowskiej*, red. B. Szafirski, Kraków 2000; A. Pelczar, *O Janie Brożku – varia*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 2010, t. 10, s. 41-82.

20 H. Barycz, *Dzieło literackie Jana Brożka*, „Pamiętnik Literacki” 1954, t. 45, z. 1; J. Gruchała, *Lektury antyczne Jana Brożka (w świetle rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1978, t. 28; J. Gruchała, *Piśmiennictwo zachodnioeuropejskie i polskie w lekturach Jana Brożka (na podstawie rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1979, t. 29; J. Gruchała, *Profesorskie otia (O zainteresowaniach Jana Brożka kulturą popularną)*, „Ruch Literacki” 1982, z. 1-2.

21 A. L. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, Kraków 1900, s. 658, cyt. za: L. Hajdkukiewicz, *op. cit.*, s. 303.

Przeszło pół wieku później Birkenmajerowi sekundował Leszek Hajdukiewicz. Zdawał sobie doskonale sprawę z tego, że – skądinąd ważne ze źródłoznawczego punktu widzenia – odnotowywanie fizycznych właściwości tomów i rejestrowanie wpisów proveniencyjnych, nie jest bynajmniej ostatnim krokiem badawczym i stanowi jedynie początek drogi w tekstowym labiryncie skonstruowanym przez Brożka:

Tym uzasadnionym nadziejom towarzyszyć musi jednak krytyczna świadomość, że uważna prezentacja kolekcjonerskiego trudu krakowskiego uczonego stanowić będzie przy zastosowaniu tradycyjnych metod badań nad historią bibliotek z wielu względów problem nader trudny. Rzecz bowiem o księgozbiórze uczonego, którego biografia tak mocno wrosła w historię jego książek i który jak nikt inny ze współczesnych mógł o sobie powiedzieć za Erazmem z Rotterdamu „totus hoc est cum mea bibliotheca”, nie może być wyłącznie najbardziej choćby pedantycznym rejestrem druków, katalogiem proveniencji i popisem bibliograficznej erudycji, ale przede wszystkim krytyczną i wnikliwą próbą odczytania naukowego życiorysu Brożka przez książkę i jej sprawy, to znaczy usytuowaniem sylwetki uczonego w całym kontekście bibliotecznych realiów oraz wydobyciem i interpretacją wielorakich zależności, uwarunkowań i powiązań zacierających niekiedy granice między badaczem a bibliofilem, działaczem a czytelnikiem, erudytą a kolekcjonerem²².

Wszystkie określenia użyte przez Hajdukiewicza w ostatnim zdaniu przytoczonego wyżej fragmentu są jak najbardziej słuszne w odniesieniu do autora *Gratisa*. Szczęśliwie dla historyków życia naukowego Akademii Krakowskiej pierwszej połowy XVII stulecia Brożek był nie tylko czytelnikiem o bardzo szerokich horyzontach, ale także czytelnikiem w trakcie procesu lektury niezwykle aktywnym. Odnotowywał w licznych miejscach fragmenty z jakiegoś względu dla niego ważne, dokonywał obliczeń weryfikujących rachunki autora tekstu zarówno na zachęcających do tego szerokich marginesach niektórych co bardziej ekskluzywnych edycji, jak i na miniaturowych kartach wydań formatu *duodecimo*, prowadził zapiski na wyklejkach okładek, interfoliach i wszyszytach specjalnie do poszczególnych tomów czystych składkach papieru poprzedzających lub zamykających druk. Aktywność Brożka jako czytelnika, do tej pory badana niestety dość wybiórczo²³, obejmuje również miniaturowy korpus *Rameanów*, w którego posiadanie sukcesywnie wszedł w trakcie swojej działalności.

22 L. Hajdukiewicz, *op. cit.*, s. 303-304.

23 E. Pytlarz, *op. cit.*

Księgozbiór Brożka jest zatem interesującym i niezwykle zajmującym przedmiotem – choćby nawet wycinkowych – studiów; studiów, które na dodatek wpisują się w zauważalną od kilku dekad tendencję do badania czytelniczych praktyk wczesnonowożytnych uczonych, ożywioną na nowo w latach 80. ub. w. za sprawą przeprowadzonej przez Anthony’ego Graftona i Lisę Jardine wpływowej analizy lektury Liwiusza w wykonaniu Gabriela Harveya²⁴. Druki sygnowane nazwiskiem Piotra Ramusa zgromadzone przez autora *Gratisa* są wdzięcznym obiektem badań również z tego względu, że w ich wypadku, a przynajmniej w wypadku ramistycznych traktatów z zakresu arytmetyki i geometrii, można z całą pewnością mówić o bezpośrednim przełożeniu pomiędzy marginaliami pozostawionymi przez Brożka a jego *Apologią* z 1652 roku²⁵. Przy wspomnianych wyżej 2,5 tys. tytułów liczba 13 (*resp.* 15, o czym niżej) woluminów, w których znajduje się 28 oddzielnych tytułów autorstwa Ramusa lub z nim związanych, może nie robić wrażenia – wszak to ledwie ułamek procenta całej kolekcji. Jednak nawet analiza tych kilkunastu, zróżnicowanych tematycznie i opatrzonych różnego rodzaju notatkami tomów pozwala na uchwycenie pewnego aspektu recepcji idei Piotra Ramusa na terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów na przełomie XVI i XVII wieku. Jednocześnie zaś – w węższym planie – stwarza możliwość podglądnięcia Jana Brożka przy pracy nad bardzo zróżnicowanym tekstem, bo obejmującym nie tylko różne dziedziny matematyki, ale również komentarze do literatury antycznej i rozprawy z dziedziny retoryki i dialektyki.

24 A. Grafton, L. Jardine, «*Studied for Action*»: *How Gabriel Harvey Read His Livy*, „Past and Present” 1990, nr 129, s. 30-78 oraz poprzedzająca to studium (mimo daty wydania!) publikacja: A. Grafton, *Discitur ut agatur: How Gabriel Harvey Read His Livy*, w: *Annotation and Its Texts*, ed. by S. A. Barney, New York–Oxford 1991, s. 108–129. Szerzej na temat zagadnień metodologicznych związanych z badaniem marginaliów zob. inne studia w tomie *Annotations and Its...*, *op. cit.*; W. H. Sherman, *Used Books: Marking Readers in Renaissance England*, Philadelphia 2009; H. J. Jackson, *Marginalia: Readers Writing in Books*, New Haven–London 2001; A. Blair, *Too Much To Know: Managing Scholarly Information before the Modern Age*, New Haven–London 2010, w powyższych studiach również liczne *case studies* oraz szczegółowe zestawienia bibliograficzne.

25 Na temat *Apologii* zob. przede wszystkim J. N. Franke, *op. cit.*, s. 230-249; J. Dianni, *Jan Brożek (Joannes Broscius), akademik krakowski (1585-1652)*, Warszawa 1949, s. 89-100; *eadem*, *Wstęp*, w: J. Brożek, *Wybór pism*, Warszawa 1956, t. II, s. 5-34, na temat samej *Apologii* – s. 27-28. Na związki między tekstem *Apologii* a rękopisami Brożka zwróciła do tej pory jedynie E. Pytlarz w odniesieniu do „Witruwiańskich” lektur Kurzelowity; por. E. Pytlarz, *op. cit.* Na temat związków między *Apologią*, marginaliami Brożka i jego notatnikiem zawierającym brulionową wersję *Apologii* (rkps BJ 3205 II *Miscellanea Broscii*) zob. M. Choptiany, „*Adeste omnes Logicae et Mathematicae Musae*”. Jana Brożka „*Apologia pro Aristotele et Euclide*” (1652) i problem antyramizmu w Akademii Krakowskiej, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2014, t. 59, nr 2, w druku.

3. Ramistyczne druki w bibliotece Brożka

Korpus ramistycznych druków w księgozbiorze Broscjusza obejmuje zarówno oryginalne rozprawy i podręczniki Piotra Ramusa, dzieła sygnowane nazwiskiem jego bliskiego współpracownika i w znacznej mierze jego *porte parole*, Omera Talona (Audomarus Talaeus, ok. 1510-1562), a także edycje późniejsze, przygotowane pod koniec XVI i na początku XVII wieku przez szereg scholarchów działających w różnych ośrodkach akademickich na terenie Europy²⁶. Okres pomiędzy latami 70. XVI a latami 20. XVII w. stanowi szczyt popularności idei autora *Aristotelicae animadversiones* i jest terytorium dosyć dobrze już rozpoznany na gruncie historii książki. Jest tak głównie dzięki przygotowanemu przez Waltera J. Onga katalogu ramistycznych wydawnictw²⁷, który nadal, mimo upływu lat, pozostaje bardzo użytecznym narzędziem w trakcie kwerend, aczkolwiek – co pokazały późniejsze odkrycia – nie jest on katalogiem kompletnym²⁸. Zestawienie Onga zostało przezeń dopełnione obszerną, choć dziś w wielu miejscach dyskusyjną, mo-

26 Bardzo często były to po prostu edycje powtarzające oryginalny tekst Ramusa, dzięki którym usiłowali się wypromować scholarchowie używający jego metody w swoim nauczaniu. Czasami jednak „edycja poprawiona i skomentowana” oznaczała znaczne zwiększenie objętości i przekroczenie dość płynnej we wczesnej nowożytności granicy pomiędzy podręcznikiem a uczonym traktatem. Na temat tej płynnej granicy na przykładzie tekstu *Dialektyki* wydanej przez Wecheliusa w 1574 i jej późniejszej, skomentowanej przez Friedricha Beurhausea edycji zob. I. Maclean, *Commerce, Religion: The Learned Book in the Age of Confessions, 1560-1630*, Cambridge, MA–London 2011, s. 60; szerzej na temat zróżnicowania typów podręczników zob. A. Grafton, *Textbooks and the disciplines*, w: *Scholarly Knowledge. Textbooks in early modern Europe*, ed. by E. Campi, S. De Angelis, A.-S. Goeing, A. T. Grafton, Genève 2008 (Travaux d’Humanisme et Renaissance; 447), s. 11-36.

27 W. J. Ong, *Ramus and Talon Inventory. A short-title inventory of the published works of Peter Ramus (1515-1572) and of Omer Talon (ca. 1510-1562) in their original and their variously altered forms*, Cambridge, MA 1958.

28 Dowodem na to jest fakt, że na dwa interesujące ramistyczne *polonica* zwróciła uwagę w latach 70. A. Kawecka-Gryczowa w swoim katalogu dwóch arikańskich drukarni: chodzi mianowicie o wydane nakładem oficyny Sebastiana Sternackiego tomiki *Dialektyki* Ramusa i *Retoryki* Talaeusa (zob. A. Kawecka-Gryczowa, *Arikańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego. Dzieje i bibliografia*, Wrocław 1973, poz. 206 i 296. Ong nie mógł ich uwzględnić ze względów politycznych: to, co daje się przede wszystkim zauważyć w geografii jego badań, to fakt, że dalsze ich prowadzenie uniemożliwiła mu żelazna kurtyna, zaś rakowskie edycje podręczników Ramusa i Talona są jedynymi zachowanymi egzemplarzami, znajdującymi się obecnie w Bibliotece XX. Czartoryskich w Krakowie (sygn. 25035 I oraz 25036 I) i zawierają na dodatek szereg interesujących marginaliów i notatek na interfoliach, najpewniej rakowskiej proveniencji.

nografią Ramusa²⁹, w której również podjęta została kwestia dystrybucji ramistycznych druków na terenie Europy³⁰. Dopiero po upływie kilku dekad problem popularności tych druków i ich rynku zbytu powrócił w badaniach historyków książki i szeroko rozumianej nowożytnej kultury intelektualnej³¹.

Wszystkie trzynaście tomów było własnością Jana Brożka, co potwierdzają wpisy proveniencyjne na kartach tytułowych poszczególnych tytułów, wyklejkach okładczyń oraz inne oznaki zewnętrzne jak np. charakterystyczne dla jego księgozbioru oprawy z wytłoczonym lub wypisanym nazwiskiem Brożka³² lub jego supereklibrisem. W oparciu o zapisy Brożka nie można ustalić niestety kolejności, w jakiej wchodził w posiadanie poszczególnych wydań: tylko przy niektórych pojawiają się daty roczne: 1606, 1610, 1613, 1614, 1615, 1621, 1632. Można z tego wnioskować, że Brożek sukcesywnie pozyskiwał interesujące go tomy w ciągu całej swojej kariery akademickiej, zajmując się konkretnymi problemami lub korzystając z nadarzającej się okazji³³. Pierwszy z wpisów pochodzi z okresu, kiedy to krakowski akademik, uzyskawszy tytuł bakałarza sztuk wyzwolonych, rozpoczął działalność wykładową i od lata 1605 roku do połowy roku 1606 prowadził wykłady na podstawie arytmetyki Jerzego Peurbacha, podręcznika rachunków niemieckiego jezuitę Krzysztofa Claviusa,

29 W. J. Ong, *Ramus, Method, and the Decay of Dialogue. From the Art of Discourse to the Art of Reason*, 3 ed., Chicago–London 2004.

30 *Ibidem*, s. 295-318, tam również ostateczne sformułowanie jednej z głównych (i najbardziej dyskusyjnej) tez Onga o silnym związku pomiędzy ramizmem a nowym medium druku.

31 Zob. J. S. Freedman, *The Diffusion of the Writings of Petrus Ramus in Central Europe, c. 1570-c. 1630*, „Renaissance Quarterly” 1993, t. 46, nr 1, 98-152; H. Hotson, *Commonplace Learning. Ramism and Its German Ramifications, 1543-1630*, Oxford 2007 (Oxford–Warburg Studies); zob. również studia poświęcone historii drukarstwa poświęcone drukarskim ośrodkom Wechelów i Episcopiusów: R. J. W. Evans, *The Wechel Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe 1572-1627*, Oxford 1975 (Past and Present. Supplement; 2); P. G. Bietenholz, *Basle and France in the Sixteenth Century. The Basle Humanists and Printers in Their Contacts with Francophone Culture*, Toronto–Buffalo, Genève 1971, *passim*; I. Maclean, *André Wechel at Frankfurt, 1572-1581*, w: *idem*, *Learning and the Market Place. Essays in the History of the Early Modern Book Scholarship*, Leiden 2009 (Library of the Written Word; 9 – The Handpress Word; 6), s. 163-225; zob. też *idem*, *Scholarship, Commerce..., passim*.

32 Zob. oprawa wspomnianego wyżej egz. Latina 68: w samym egzemplarzu brak wpisów proveniencyjnych, natomiast na grzbiecie zapisano „I[oa]nnis Broscii”.

33 Pełniejszy obraz jego zakupów dałaby możliwość zapoznania się z wszystkimi spośród tych wpisów proveniencyjnych z jego biblioteki, które można ułożyć w porządku chronologicznym: mogłoby to dać obraz ewentualnych intensywnych zainteresowań konkretnymi problemami, które znajdować mogły odzwierciedlenie w konkretnych nabytkach.

po czym objął stanowisko nauczyciela pomocniczego w szkole katedralnej we Włocławku, skąd powrócił do Krakowa w lipcu 1607 roku³⁴. Wpis ten znajduje się na wyklejce okładziny górnej *Dwóch ksiąg arytmetyki* Ramusa³⁵ i głosi po prostu „Ioannes Broscius Curzeloviensis | 1606”. Data 1606 nie jest jednak cezurą, którą można by uznać za datę wyznaczającą początek ramistycznych lektur Kurzelowianina: już bowiem zachowana w dużym kodeksie rękopiśmienna wersja *Dialektyki* Ramusa, tam nazwana *Logiką* przynosi o rok wcześniejszy wpis Brożka³⁶. Wynika z tego, że już pod koniec swoich studiów bakałarskich musiał krakowski uczonec, przynajmniej częściowo, zapoznać się z doktryną paryskiego dialektyka. Pozostałe daty wskazują, że do pism Ramusa powracał on regularnie. W większości wpisów Brożek przedstawia się wyłącznie jako „Ioannes Broscius” lub – w pełniejszej formie – „Ioannes Broscius Curzeloviensis”, raz podpisał się samymi inicjałami „I. B. C.”³⁷; raz przedstawił się dodatkowo jako *magister artium*³⁸. Tylko jeden egzemplarz przynosi nam informacje odnośnie miejsca i daty zakupu, którym w tym wypadku była Warszawa³⁹, do której udawał się w tym okresie Brożek parokrotnie, jako reprezentant Akademii mający przedstawić jej sprawy, m.in. trwający od jakiegoś już czasu spór między uniwersytetem a krakowskimi jezuitami, przedstawicielom władz państwowych⁴⁰. Podobnie tylko jeden wolumin dostarcza informacji dotyczących kosztu zakupu

34 Zob. H. Barycz, *Wstęp*, *op. cit.*, s. 28-29.

35 *Petri Rami Arithmetices libri duo, et Algebrae totidem: a Lazaro Schonero emendati & explicati. Eiusdem Schoneri libri duo: alter, De Numeris figuratis; alter, De Logistica sexagenaria*, Francofurti, apud heredes Andreae Wecheli MDLXXXVI, egz. BJ Mag. St. Dr. 930475 I, zob. *Aneks*, poz. 6.

36 *Logica Petri Rami*, rkps BJ 2363 II (wersja cyfrowa: Dig. ORP 000366), s. 81-177, tam na s. 81: „Ioanni Broscii Curzelovien[is] donatus hic liber a Domino Adamo Meier Borusso Osterodensi Medicinae et Philosophiae Candidato, Crac[oviae] Anno 1605”.

37 Zob. *Petri Rami Veromandui, eloquentiae et philosophiae professoris regii, institutionum dialecticarum libri tres, ad Carolum Lotharingum Cardinalem, Audomari Talaei praelectionibus illustrati*, Basiliae, apud Nicolaum Episcopium Iuniolem, MDLIII, tom oprawiony jako drugi w klocku BJ Mag. St. Dr. Filozofia 999 II, wpis proweniencyjny na karcie tytułowej.

38 Zob. *Petri Rami Veromandui professoris regii geometriae libri XXVII ad clarissimum Adrianum Romanum mathematicorum ocellum*. Hanoviae, apud Guilielmum Antonium MDCIV, egz. BJ Mag. St. Dr. Matematyka 1567, wpis na k. tyt.: „M[agister] Ioannes Broscius Curzeloviensis posittit”.

39 Zob. *Petri Rami professoris regii et Audomari Talaei collectanae praefationes, epistolae, orationes cum indice totius operis*. Parisiis, apud Dionysium Vallensem, sub Pegaso, in vico Bellouaco, 1577, egz. BJ Mag. St. Dr. Neolatina 587 II, wpis na k. tyt.: „Ioannes Broscius Curzeloviensis | Varsaviae [?] 1632”.

40 Zob. J. Dianni, *op. cit.*, s. 79-80.

jednego tomu⁴¹. Jak już zaznaczyłem wyżej, Brożek pozyskiwał tomy z różnych źródeł, zaś większość tytułów, o których tutaj mowa, ukazała się jeszcze przed okresem jego bezpośredniej aktywności akademickiej, w związku z czym musiał pozyskiwać je również na wtórnym rynku księgarskim – świadczą o tym inne, wcześniejsze wpisy proveniencyjne na kartach tytułowych. Ich obecność nie wnosi nowych informacji do historii Uniwersytetu i życia intelektualnego Krakowa przełomu XVI i XVII wieku, a jedyny i niezwykle interesujący wyjątek stanowi tutaj zachowana w księgozbiornie Brożka edycja Ramusowego *Ciceronianusa*, która, zanim stała się własnością autora *Gratisa*, należała do Fabiana Birkowskiego OP. O tym, że notatki w tym tomie zostały wykonane *manu Bircovii* wiemy zresztą z notatki pozostawionej właśnie przez Brożka⁴². Tom ten stanowi frapujący dokument historii czytelnictwa dlatego, że zbiegają się w nim dwa różne sposoby lektury: dominikanina i następcy ks. Piotra Skargi SI na stanowisku królewskiego kaznodziei oraz krakowskiego akademika i erudyty⁴³. Marginaliów Birkowskiego jest w tym egzemplarzu znacznie więcej niż adnotacji pozostawionych przez Brosciusza. Nie mają one polemicznego charakteru i są raczej świadectwem próby opanowania tekstu, jednak stanowić mogą moim zdaniem przedmiot analizy sposobu wykorzystania tekstu *Ciceronianusa* jako nie tyle wykładu określonej doktryny retorycznej, co podręcznika historii retoryki. Podobne przenikanie się dwóch sposobów lektury można zaobserwować

41 Por. wpis proveniencyjny Brożka na k. tyt. egz. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 1001 II (c) (*Animadversiones Ioannis Piscatoris Argentinensis in dialecticam P. Rami Exemplis Sacrae Litterarum passim illustratae, editio secunda*, Francofurdi, apud haereditas Andreae Wecheli, MDLXXXII): „M. Ioannes Broscius Curzeloviensis Anno 1613 Die 16 Aug. 4 gss.”

42 P. Rami, *Regii eloquentiae et philosophiae professoris, Ciceronianus, ad Carolum Lotharingum Cardinalem*, Parisiis, apud Andreae Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco, Anno Salutis 1557, egz. BJ Mag. St. Dr. 590232 I, oprawiony w klocku o sygn. BJ Mag. St. Dr. 590232-590237 I (zob. *Aneks*, poz. 11). Jest to jedyny w tym klocku tytuł należący do Birkowskiego i jedyny jak dotąd zidentyfikowany wolumin z nim związany znajdujący się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Wpis identyfikujący poprzedniego użytkownika tomu naniesiony przez Brożka na karcie tytułowej *Ciceronianusa* głosi: „Notae in margina sunt manu R[everendi] D[omini] Patris Fabiani Bircovii scriptae”, oprócz tego wpis proveniencyjny samego Brożka: „M. Ioannes Broscius Curzeloviensis 1614 8 Septemb.”

43 Jest to źródło o tyle cenne, że gros materiałów dotyczących Fabiana Birkowskiego pozostaje rozproszona, a znaczna część poświęconej mu starszej literatury przedmiotu wymaga weryfikacji. W świetle jego lektury *Dialektyki* Ramusa można orzec, że nie stronił od niekatolickich traktatów i nie czytał ich wyłącznie w trybie polemicznym, co po trosze przeczy teozom dotyczącym jego „trydenckiej” i ultrakatolickiej orientacji, podkreślanej w dawniejszych opracowaniach.

w egzemplarzu Ramusowego *Prooemium mathematicum*⁴⁴, w którym nieliczne marginalia krakowskiego uczonego sąsiadują z wcześniejszymi o kilka dekad i obszerniejszymi adnotacjami Jana Łasickiego, na temat których pisał już swego czasu Henryk Barycz⁴⁵. Tom *Prooemium* nie należał zresztą do Brożka – po śmierci Łasickiego trafił prosto do zbiorów *librarii* Collegium Maius, jednak z uwagi na jego tematykę i zakres problemów, nad którymi Brożek pracował, przyciągnął jego uwagę.

Zakres treściowy „ramistycznych” lektur Brożka nie był jednak ograniczony do pism matematycznych i pokrywa się w dużej mierze z całym obszarem aktywności naukowej Ramusa. Oprócz rozpraw z dziedziny geometrii i arytmetyki, reprezentowanych przez kilka tytułów⁴⁶, w tym przez pierwsze wydanie *Trzech ksiąg arytmetyki* z 1555 roku, które Brożek nabył w 1621 roku⁴⁷, znajdziemy zatem w księgozbiornie Brożka obszerny zbiór pism dialektycznych⁴⁸, retorycznych⁴⁹, a nawet gramatycznych⁵⁰. W jego kolekcji znalazły się również wspomniane już zebrane przedmowy, mowy i listy Ramusa i Talaeusa⁵¹ oraz pisma z zakresu szeroko rozumianej filologii klasycznej – komentarze Ramusa do pism Cycerona i Juliusza Cezara⁵². Osobny podzbiór stanowią pisma polemiczne Ramusa i jego przeciwników: Ramusa obrona Arystotelesa przeciwko Jakubowi Schegkowi z Marburga, która skłoniła Brożka jedynie do naniesienia kilku korekt edytorskich⁵³, wspomniany już wyżej tom zarzutów Piscatora oraz *Triumf ramistycznej logiki* Wilhelma

44 P. Rami professoris Regii prooemium mathematicum ad Catharinam Mediceam, Reginam, matrem Regis. Parisiis, apud Andream Wechelum, 1567, egz. BJ Mag. St. Dr. Cimelia 1417.

45 Zob. H. Barycz, *Jan Łasicki. Studium z dziejów polskiej kultury naukowej XVI wieku*, Wrocław 1973 (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki; t. 90), s. 52. Łasicki, przyjaciel wielu luminarzy europejskiej areny intelektualnej, w tym Ramusa, jest skądinąd ważny dla zrozumienia okoliczności powstania Brożkowej *Apologii Arystotelesa i Euklidesa*; na ten temat zob. *ibidem*, s. 57-58.

46 Zob. *Aneks*, poz. 3, 5, 6 i 13.

47 P. Rami, *eloquentiae et philosophiae professoris regii, arithmeticae libri tres ad Carolum Lotharingum Cardinalem*, Parisiis, apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco, Anno Salutis 1555, egz. BJ Mag. St. Dr. 593779 II, *Aneks*, poz. 3.

48 Zob. *Aneks*, poz. 1, 8, 9.

49 Zob. *Aneks*, poz. 2, 4, 8.

50 Zob. *Aneks*, poz. 10 – w tym jednak wypadku Brożek akurat nie pozostawił śladów lektury poza jedną notatką.

51 Zob. *Aneks*, poz. 12, a także oracje Ramusa opracowane w poz. 4.

52 Zob. *Aneks*, poz. 2, 4, 11.

53 Zob. *Aneks*, poz. 7.

Adolfa Scriboniusa⁵⁴. Można zatem mówić o w miarę kompletnym przeglądzie pism Ramusa, obejmującym bardzo różne warianty druków: od rozpraw poświęconych sztukom wyzwolonym jako takim, przez obszernie wykłady dialektyki, arytmetyki, geometrii po pisma polemiczne wymierzone przeciwko autorytetom starożytnym (*Brutinae quaestiones*) oraz w ich obronie (*Ciceronianus, Apologia pro Aristotele...*) oraz od eleganckich tomów wydanych „w czwórce” do drobnego, mieszczącego się w dłoni wykładu geometrii, który jest przykładem zaskakująco efektywnego wykorzystania miniaturowego druku, który – wydawałoby się – nie zachęcał raczej czytelników do robienia w nich notatek i obliczeń, tymczasem pomieścił sporo notatek Brożka zarówno na marginesach zadrukowanych stron, jak również na kartach interfoliowanych oraz wszytych specjalnie składkach z czystymi kartami⁵⁵. Wprawdzie wszystkie pozycje sygnowane nazwiskami Ramusa i Talaeya zostały przebadane, jednak pozostaje jeszcze pewien margines możliwości, który pozwala na odnalezienie w przyszłości innych pro- i antyramistycznych druków, które mogły być własnością Brożka i które mogą dostarczyć nowych informacji dotyczących sposobu przyswajania przez niego toczącej się w II połowie XVI stulecia kontrowersji wokół koncepcji Ramusa⁵⁶.

Osobnym ramistycznym tekstem związanym z osobą Brożka jest wspomniany już rękopiśmienny kodeks zawierający *Logikę* Ramusa. W polskich zbiorach rękopisów zachowały się liczne manuskrypty oparte na wykładach profesorów dialektyki oraz autorskie rękopiśmienne kompilacje, których podstawę stanowiły różne drukowane podręczniki retoryki i dialektyki. Tymczasem w rękopiśmiennym kodeksie BJ o sygn. 2363 II zachowanych jest kilkadziesiąt kart, na które składają się dwie księgi *Logiki* Ramusa⁵⁷ oraz tekst podręcznika poświęconego sposobom rozwiązywania podchwytliwych argumentów opartego na metodzie Ramusa⁵⁸, który najprawdopodobniej oparty

54 Obydwa tomy zob. *Aneks*, poz. 9.

55 Zob. *Aneks*, poz. 13.

56 Z uwagi na obszerną listę nazwisk uczonych zaangażowanych w propagowanie i zwalczanie ramistycznej metody w różnych ośrodkach akademickich na przełomie XVI i XVII wieku oraz idącą w ślad za ich aktywnością dużą liczbę druków, bardziej efektywne przesładowanie dalszych tropów lekturowych będzie możliwe po ogłoszeniu pełnego katalogu biblioteki Brożka. Zaznaczyć jednak należy w tym miejscu, że z samych marginaliów Brożka znajdujących się w przebadanych tomach nie wynika, aby miał on korzystać z jeszcze jakichś pozycji – wyjątek stanowią tutaj odnośniki do matematycznych prac Willebrorda Snelliusa.

57 Rkps BJ 2363 II: s. 81-136: *Liber primus logices Petri Rami*; s. 137-162: *Liber secundus logices Petri Rami*.

58 *Ibidem*, s. 163-177: *Ratio solvendi viciosa argumenta secundum methodum Petri Rami*.

został na niemal identycznie zatytułowanym podręczniku wspomnianego już Wilhelma Scriboniusa⁵⁹. Aby możliwa była pełniejsza charakterystyka tego manuskryptu konieczne jest jednak dalsze przeanalizowanie całości tekstu celem ustalenia jego źródeł, zarówno w wypadku wykład logiki, jak dodanych na końcu zaleceń „erystycznych”⁶⁰. Warto byłoby również osadzić ten niekomentowany jak dotąd rękopis⁶¹ w kontekście innych rękopiśmiennych dialektyk, zestawionych swego czasu przez Eugeniję Ulčínaitė⁶². Taka procedura badawcza stanowić jednak powinna przedmiot osobnej analizy, natomiast z punktu widzenia przedmiotu niniejszego studium ważne jest, że rękopis ten trafił w pewnym momencie do rąk Brożka i że pozostawił on na nim kilkadziesiąt dość obszernych adnotacji.

4. Jana Brożka *modus legendi*

Paradoksalnie Brożek jako czytelnik nie był zbyt systematyczny: nie każdy tom zwracał jego uwagę w różnym stopniu, nie każdy sprowokował go do pozostawienia w nim zapisków, czy choćby – i tak dość często występujących – krótkich marginaliów oznaczających miejsca dla niego ważne, w postaci lapidarnego „NB”⁶³. Przykładem może być tutaj chociażby przywołany we wprowadzeniu

59 Por. *Rodolphi Goclenii, professoris logici in Academia Marpurgensi, ratio solvendi vitiosas argumentationes, pars critices ad institutiones dialecticas pertinens, methodice et compendiose tradita*, Marpurgi, typis Pauli Egenolphi [1598]. Na temat działalności Gocleniusa zob. H. Hotson, *Commonplace...*, s. 34-35 i in.

60 Jak wiadomo, zarówno opracowania dialektyki i retoryki Ramusa i Talaeusa ewoluowały, niekiedy w bardzo subtelny sposób, z tego też względu ważne bywa czasami ustalenie, z której dokładnie edycji korzystano. Podobnie wygląda sytuacja, jeśli idzie o pośmiertne edycje tych traktatów, sygnowane dodatkowo nazwiskami innych scholarchów, którzy czasami jedynie w celach „marketingowych” dodawali swoje nazwiska do kart tytułowych, nie zmieniając nic w zasadniczym tekście podręcznika, a czasami rozwijali niektóre rozdziały, dodawali nowe przykłady i ich interpretacje.

61 Podobnie nie były chyba przedmiotem osobnego studium inne materiały znajdujące się w tym liczącym przeszło 900 stron kodeksie zawierającym różne manuskrypty greckie i łacińskie z przełomu XVI i XVII wieku, w tym kilka rękopisów filozoficznych, niezwykle atrakcyjne wizualnie opatrzone gęstymi glosami przez Jana Musceniusza teksty Księgi Przysłów (BJ rkps 2363 II, *Liber proverbiorum quem Hebrei Misle appellant*, s. 297-414), 1. Listu św. Jana Apostoła (*Epistola B. Ioannis Apostoli Prima, ibidem*, s. 425-441) oraz, również wzbogacony licznymi marginaliami oraz notami interlinearnymi przez anonimowego komentatora tekst *Satyr* Persjusza (*ibidem*, s. 759-794).

62 E. Ulčínaitė, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*, Wrocław [etc.] 1984, *Aneks* na s. 177-199.

63 Ów skrót Brożek miał w zwyczaju zapisywać w charakterystycznej postaci ligaturowej – druga pionowa kreska w literze „N” stanowiła w nim jednocześnie grzbiet litery „B”.

egzemplarz *Dialektyki* Ramusa, w którym Brożek dopisał buńczuczne uwagi pod Ramusowym *Epitafium*⁶⁴ i już najprawdopodobniej do niego nie powrócił. Z drugiej strony trudno jednak spodziewać się, żeby gęstymi marginaliami zostały pokryte przez Brożka 2 tysiące tomów – tę zrozumiałą, ale skrywającą w sobie obietnicę interesujących znalezisk niesystematyczność potwierdzają zresztą wstępne badania dotyczące lektur Brożka dotyczących problematyki chronologii i kalendarzy⁶⁵.

Już jednak przywołana na początku teologiczna rozprawa Ramusa, oprócz efektownych ingerencji o podtekście wyznaniowym⁶⁶, przynosi kilkanaście podkreśleń, które dotyczą m.in. autorytetu Biblii⁶⁷, natury Boga, który za Mikołajem z Kuzy został metaforycznie przyrównany do pozbawionej granic kuli,

64 Osobna sprawa, że zarówno te przywołane na początku marginalia w egzemplarzu *Commentariorum de religione christiana libri quatuor*, z którego Brożek korzystał, ale który najprawdopodobniej nie był jego własnością (zob. *Aneks*, poz. *14), jak i gesty w rodzaju skreśleń całych stron (s. 337 tego egzemplarza), a zwłaszcza obyczaj wykreślania nazwiska autora, który niekiedy praktykował Brożek i który był stosowany również przez innych uczonych, może stanowić podstawę do innego, przekrojowego studium, skoncentrowanego na tej stronie materialnych śladów lektury, które mogłyby wskazywać na akt lektury jako symboliczny, stosowany poniekąd *in absentia auctoris*, zamiennik aktu wykluczenia bądź potępienia, a nawet przemocy. Studium takie, o ile kiedyś powstanie, musiałyby jednak umiejętnie równoważyć w sobie kontekst pozostałych marginaliów znajdujących się w badanych tomach tak, aby ślady interpretowane jako „piśmienna przemoc” nie przesłoniły innych pozostałości procesu czytania i rozumienia tekstu.

65 Po wstępnym poszukiwaniu ewentualnych śladów lektur Brożka, które mogłyby stanowić dodatkowe źródło informacji związanych z jego dwiema *Apologiemi* kalendarza gregoriańskiego z 1641, okazało się, że nie pozostawił Brożek zbyt wielu adnotacji w swoich egzemplarzach dzieł istotnych dla rozpalającego wiele XVI-i XVII-wiecznych umysłów problemu chronologii, w tym m.in. monumentalnych traktatów Josepa Juste’a Scaligera, Johanna Heinricha Alsteda czy Gilberta Générarda.

66 Dodać należy jeszcze skreślenie dwoma krzyżującymi się liniami deklaracji biografą i wydawcy, Teofila Banosiusa: „His enim Commentariis pietatis doctrinaeque lumen illud illustre quod extinctum in Ramo interfectores voluerant, rursus excedi in his extremis mundi tenebris summo cum Ecclesiae bono pii videbunt et exultabunt. Enimvero licet Theologia suir ornata praeceptis a summis Theologis tradita sit, cum quibus haec Commentaria Rami nulla ratione sint conferenda”, *P. Rami [...] commentariorum de religione, op. cit.*, k. γ3^v.

67 Zob. podkr. w *ibidem*, s. 9: „Adoro scripturae plenitudine. Scriptum esse doceat Hermogenis officina. Si non est scriptum, timeat vae illud adiicientibus aut detrahentibus destinatum. Sic Hieronymus in Titum: Sine autoritate scripturarum garrulitas non habet fidem”.

której środek znajduje się wszędzie⁶⁸, sposobu jego definiowania⁶⁹, problemu możliwości działania Stwórcy⁷⁰. Z powyższego zestawienia widać, że nawet tekst nieprawomyślnego teologicznie autora mógł dostarczyć Brożkowi materiału, z którym się zgadzał lub który zamierzał później w jakiś sposób wykorzystać w swoich własnych pismach⁷¹.

Wyjawszy tę rozprawę z dziedziny teologii, ramistyczne lektury Brożka można rozdzielić na dwa nurty, które i tak w praktyce przenikały się i znalazły na dodatek zwieńczenie w postaci jego *Apologii Arystotelesa i Euklidesa*, w której ostrze polemiczne zostało wymierzone w Ramusa i innych błędzących zdaniem Brożka nowożytnych uczonych. Są to mianowicie: nurt retoryczno-dialektyczny i matematyczny (arytmetyczno-geometryczny).

Na pierwszy z nich składają się podkreślenia i adnotacje we wspomnianym już egzemplarzu *Ciceronianusa* należącego wcześniej do Fabiana Birkowskiego oraz egzemplarze *Institutionum dialecticarum libri tres* z 1554 i *Dialektyki* z 1577 roku⁷². Z podkreśleń pozostawionych przez Brożka widać, że interesowały go między innymi zagadnienia metateoretyczne, tzn. takie, które dotyczyły zarówno tradycji dialektycznej i sposobów jej uczenia⁷³, imitacyjnego charakteru sztuk⁷⁴, tego, jak stanowisko Ramusa ma się do twierdzeń Arystotelesa⁷⁵ oraz sposobu dzielenia materiału będącego przedmiotem do-

68 Brożek podkreślił to stwierdzenie, nie zostawiając komentarza, zob. *ibidem*, podkr. na s. 13: „Recteque philosophus ille dixit, Deum sphaeram esse, cuius centrum esset ubique, peripharia nusquam. Inde poetae cecinerunt”.

69 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 15: „Ad accurae autem definiendum Deum, Dei ipsius logica fuerit opus”, na marginesie uwaga Brożka „NB”.

70 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 17: „Deus efficere non potest, ut factum sit infectum, ait August. nec potest mori, ait [18] Theodoretus, nec potest se negare nec mentiri, ait Paulus ad Timoth”, na marginesie uwaga Brożka „Quae Deus efficere non possit”.

71 W tym miejscu wskazane byłoby zestawienie lektur teologicznych Brożka, który jak wiadomo, w dość późnym wieku i przy oporach ze strony wspólnoty Kolegium Większego, postanowił uzyskać tytuł licencjata teologii.

72 Dla obu edycji, oprawionych w jednym klocku, zob. *Aneks*, poz. 1.

73 Zob. *Institutionum dialecticarum*, *op. cit.*, podkr. na s. 14: „Disceptare sumitur ex veteri consuetudine dialecticorum, quaestionem in varias partes distrahentium: cum alius partem unam, alius contrariam gymnasticae exercitationis gratia in scholis arriperet”.

74 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 19: „Quod si requiras, ubinam reperietur exemplar illud naturae, quod ars suis praeceptis imitetur et exprimat in variis, inquam hominum disputationibus et exemplis longa observatione et animadversione potest”.

75 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 21: „sed quaestionem in posterioribus Analyticis in quatuor genera distribuit, an est, quid est, quia est, et propter quid est”.

wodzenia⁷⁶. Ten zakres zainteresowań jeszcze łatwiej można zaobserwować w egzemplarzu *Dialektyki* Ramusa, w którym podkreślenia Brożka są dłuższe i w którym pojawiają się również – mające przede wszystkim techniczny, „indeksujący” tekst charakter – marginalia. Tu również zajmowały krakowskiego profesora kwestie metadialektyczne: tym razem chodziło jednak o cele, jakie stawia się przed dialektyką⁷⁷ oraz jej związki z porządkiem naturalnym⁷⁸; pozostawione w tych miejscach marginalia Brożka miały jedynie ułatwić odnalezienie zacytowanych fragmentów i trudno na ich podstawie wnioskować, czy zaznaczone przez niego *loci* zyskały akceptację uczonego. Interesowały także Brosciusa uwagi na temat historii dialektyki, od Sokratesa począwszy⁷⁹, w tym pochodzenia samej nazwy sztuki argumentacji i rozumowania⁸⁰. Dostrzegał także Brożek odniesienia do nieco nowszych ujęć dialektyki: nie umknęła jego uwadze pochwała Rudolfa Agricoli (Rudolphus Agricola Phrisius, 1444-1485)⁸¹, postawił wreszcie znak „NB” przy fragmencie, w którym pojawiły się uwagi dotyczące antyscholastycznej postawy Ramusa oraz jego krytycznego stosunku do *Elementów* Euklidesa⁸².

76 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 21: „In arte enim communi et generali inutile est subiectam artificis materiam in species dividere”.

77 Zob. *P. Rami Dialectica Audomari Talaei praelectionibus...*, *op. cit.*, podkr. na s. 11: „Dialectica primum est ars [...] ad utilem vitae finem spectantium, ut amplius intelligitur secundo libro. Quamvis enim natura plerique faciant quod praeceptis instituitur arst tamen (ait Cicero 4. de Finibus, et 1. de Oratore) est dux certior, quam natura”, przy podkr. na marginesie dopisek Brożka „Origo D[ialecticae]”.

78 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 12: „In describendis igitur Dialecticis praeceptis, proposita P. Ramo fuit naturalis bene disserentium consuetudo, ut accommodatam naturae faceret artem, vel potius artem faceret naturae velut effigiem quandam et imaginem”, na marginesie dopisek Brożka „Quid est naturalis Dialectica”.

79 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 9: „Enim vero Socrates execrari solebat eum qui primus utilitatem ab honestate seiunxisset”, przy podkr. dopisek Brożka „Socra[tes]”.

80 Zob. *ibidem*, s. 13: dopisek Brożka na marginesie „Dialectica Plato appellat” oraz na tej samej stronie, podkr.: „Logicam vero primus Aristoteles (si Vallae credimus) appellavit” i dopisek Brożka: „Logicam Aristoteles”.

81 *Ibidem*, s. 96, dopisek na marginesie: „Rodolphi Agricolae laus”.

82 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 366: „Atqui in hoc exemplis memini P. Ramum excitatum esse adversus scholasticos philosophiae Aristoteleae professores nescio quos, qui cum Euclidis elementum nullum unquam gustassent, attamen auderent philosophiam tam multis partibus mathematicam profiteri” oraz „dicebat αἰομετρετος interpretes (quales toto terrarum orbe plerique essent) non plus in Logica Aristotelis videre, quam Polyphe- mus ab Ulysse occaecatus, vidisset in illa ovilis sui spelunca”, por. *ibidem*, podkr. na s. 351: „At scholae logicorum toto fere terrarum orbe (ne quis Aca-

W tym miejscu potencjalnie bezinteresownym, wyrastającym z czystej ciekawości strategiom lekturowym ustępuje lektura, w toku której gromadzone są materiały, które Brożek albo zamierzał wykorzystać, albo po prostu wykorzystał w swojej antyramistycznej *Apologii*. Można w odniesieniu do nich stwierdzić, że tak jak badany przez Graftona i Jardine Gabriel Harvey czytał Liwiusza, aby zaczerpnąć z niego wskazówki do dalszego działania w sferze publicznej, tak Brożek czytał Ramusa po to, aby o nim następnie (krytycznie) pisać.

Ślady takiego trybu lekturowego widać już w pismach dialektycznych, jednak dostrzeżenie ich krytycznego charakteru jest możliwe dopiero po umieszczeniu ich w kontekście Brożkowej *Apologii* – ujęte w izolacji wydają się neutralne. Wówczas staje się jasne, dlaczego na przykład Brożek tak wytrwale gromadził *loci* poświęcone prawom rządzącym ramistyczną metodą oraz kwestiom dowodzenia i sylogizmów – choć nie znamy daty lektury *Dialektyki*, możemy sobie wyobrazić, że nawet przeczytawszy ją stosunkowo wcześniej, Brożek mógł powrócić do niej, aby odnaleźć miejsca potrzebne mu do zbudowania wielostronnej, a nie ograniczonej wyłącznie do dowodów matematycznych, argumentacji przeciwko propozycjom Ramusa.

Podstawowe prawa dla swojej metody zaczerpnął Ramus z *Organonu* Arystotelesa⁸³, co sam zresztą zaznaczył Brożek w swoim egzemplarzu *Dialektyki*⁸⁴. W tekście *Analitik wtórych* miały one bardzo wąskie zastosowanie i odnosiły się do terminu środkowego w sylogistycznym *demonstratio propter quid*⁸⁵. Ramus wy dobył je jednak z wysoce technicznego kontekstu i nadał im w ramach swojego systemu uniwersalny charakter: *lex veritatis* (κατά παντός), *lex iustitiae* (καθ' αὐτό) i *lex veritatis* (καθ' όλον πρωτον) stały się swego rodzaju aksjomatami⁸⁶, na których zbudowane zostały nie tylko jego dialektyka i retoryka, ale w oparciu o które skonstruowane miały być wszystkie sztuki, które docelowo miały stanowić jeden koherentny system⁸⁷. Kwestia trzech praw i metody Ramusa

demia Parisiensis errore praecipuum arbitretur) de Logica, grammatastae illius iudicium sequuntur, nullum cenent usum esse Logicae, nisi in syllogismo”.

83 Arist. *Post. Anal.* 73 b.

84 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 298: „Has leges Aristoteli P. Ramus attribuit, ut philosopho meritas laudes attribueret”.

85 Zob. H. Hotson, *Commonplace...*, s. 44-45.

86 *Lex veritatis* określało typy sądów będące przedmiotem danej sztuki, *lex iustitiae* wyznaczało materię właściwą dla danej sztuki czy dyscypliny, wreszcie *lex sapientiae* regulowało porządek, w jakim ułożone powinny być zasady poszczególnych sztuk.

87 Szerzej na ten temat zob. H. Hotson, *Commonplace...*, s. 44-45, 84 i 280; W. J. Ong, *Ramus, Method...*, s. 258-263, N. Bruyère, *Méthode et dialectique dans l'oeuvre de La Ramée*.

zajmowała Brożka w równym stopniu⁸⁸, co jego poglądy na temat sylogizmów, o czym świadczą podkreślenia rozproszone po całym tekście *Dialektyki*⁸⁹. Ślady tych roboczych lektur znajdują wreszcie odzwierciedlenie w tekście *Apologii* z 1652, w którym w paru miejscach Brożek podejmował kwestię trzech praw ramistycznej metody lub też próbował wykazać rozbieżność pomiędzy nimi a naukową praktyką Ramusa⁹⁰.

Tak jak sztuki dialektyki i retoryki wraz z gramatyką stanowiły w *curriculum* wprowadzenie do *quadrivium* obejmującego szeroko rozumiane nauki

Renaissance et âge classique, Paris 1984, s. 267-275 oraz G. Oldrini, *Le tre leggi della logica ramista*, „Rinascimento” 1992, t. 32, s. 83-100.

88 Por. *ibidem*, s. 301, tam podkr. „lex veritatis”, nieczytelny dopisek na marginesie oraz drugie podkr. „qua una lege, ius a Licurgo vel Solone nullum est unquam iustius institutum. Praecepta artium distinguantur, usus tamen coniugantur” oraz podkr. w obrębie dłuższego fragmentu na s. 301-302: „Axiomata logica, quae eidem aequalia, et caetera, et numeris, et figuris [302] explicandis accommodat: item arithmetica in sonis, in figuris et caeteris numerabilibus rebus, sic geometria in opticis, astronomicis, mechanicis, et sic deinceps: usus enim artium pro subiectis rebus valet: logicae, arithmeticae, geometriae in omni ente disputabili, numerabili, mensurabili, aliud tamen esse meminimus praecipere, aliud praeceptis uti”.

89 Por. *ibidem*, podkr. na s. 289-290 (podkr. „ut solum [290] enuntiatum verum esse aut falsum: syllogismo enim consequentiam, vel inconsequentiam tribui: methodo, ordinem vel confusionem”, marg. Brożka na dole s. 290: „NB”), 351 (podkr. „nullum putarent usum esse logicae, nisi diceretur, sic argumentor, sic argumentaris nisi denique syllogismus esset aliquis”), 368 (podkr. „Quare syllogismus cum et paucioribus contentus sit, et omnia complectatur, multo iustius aurei cognominis appellationem mereatur”, marg. Brożka „Syllogismi praestantia”), 471 (podkr. „in syllogismo attenditur dispositio absolute prioris et notioris, sed argumenti sic vel sic antecedentis vel consequentis” oraz „posse cadere: sic de syllogismo et methodo respondebis, in uno et eodem exemplo utrumque posse deprehendi, rationes tamen et definitiones distinctas esse”, przy drugim podkr. marg. Brożka: „NB”) oraz 494 (podkr. „Ergo laus Aristoteleae methodi, non est laus acuminis et subtilitatis cuiusdam, ut in inventione: non ex sese perspicuae veritatis, ut in enuntiatione: non deductae ex aliis, et conclusae, ut in syllogismo: haec enim omnia sunt humana. sed (quod pene captum humani ingenii superat) laus methodi, laus est cuiusdam divinitatis”, marg. Brożka: „NB”).

90 Por. *Apologia pro Aristotele...*, *op. cit.*, k. B1^r: „Ego vero ut illi multa concedam ex isto laudum genere, ad leges tamen Aristotelicas quibus Ramus ipsum Aristotelem, Euclidem, Ciceronem omnesque alios Philosophos critica severitate examinavit, eundem adeo rigidum censorem revocare contendo”; k. B3^v: „Sed ne Ramus qui, nostro doctissimo Iacobo Grosco teste, semper suus est, aliorum iudicia reiiciat, ad has ipsas leges Aristotelicas quibus Aristotelem oppugnat, Ramum examinemus”; k. I4^r: „Peccat enim [Ramus] contra legem κατά παντός, legem ut vocat veritatis: quia falso demonstrat. Imo et contra legem iustitiae καθ' αυτό, cum solida demonstrat per plana”; k. K3^r: „Ac Ramus non assecutus est mentem Geometraru et Opticorum antiquorum, in sua Geometria de Radio tractans contra legem καθ' αυτό” i in.

matematyczne, tak i w wypadku Brożka jego lektury dialektyczno-retoryczne stanowią preludium do notatek i podkreśleń pozostawionych przez niego na kartach kilku matematycznych rozpraw Ramusa. W nich bowiem, w przeciwieństwie do pism logicznych można podglądać Brożka przy pracy nad tymi zagadnieniami, które wypełniły większość jego aktywności intelektualnej. To w nich też widać najlepiej, w jaki sposób Brożek pracował nad poszczególnymi zagadnieniami, w jaki sposób łączyły się one ze sobą, jak mogła wędrować jego zainspirowana lekturą myśl, jak owa myśl przelewana była przez niego na interfoliowane karty, wyklejki i marginesy – i wreszcie w jaki sposób rodziły się jego oryginalne idee, w zetknięciu z podkreślanym przezeń tekstem oraz innymi rozprawami, do których – na co wskazują jego zapiski – musiał sięgać w trakcie lektury. Można chyba bez zbytej przesady pokusić się o stwierdzenie, że widać w tych notatkach odzwierciedlenie Wergiliańskiej idei szczęśliwego poznawania przyczyn wszystkich rzeczy, którą Broscius zapisał sobie na jednej z kart dołączonych do miniaturowej *epitome* Ramusowej *Geometrii w 27 księgach*⁹¹.

Jak już zresztą nadmieniałem wcześniej, to właśnie ten drobny tomik stanowi najgęstszy dokument Brożkowej pracy nad rozprawą autorstwa Ramusa i – paradoksalnie – może zawierać najobszerniejszy pod względem objętościowym materiał. Stanowi on jednak źródło trudne do zinterpretowania dla badacza, który nie zalicza się do historyków nauki: *gros* zapisków Brożka w tym tomiku składa się bowiem z obliczeń i geometrycznych konstrukcji weryfikujących lub rozwijających pomysły zawarte w *Geometrii*. Odnotowuję zatem fakt istnienia tych notatek, jednak nie podejmę się ich interpretacji, a pracę Brożka z ramistycznymi drukami dotyczącymi matematyki chciałbym pokazać na przykładzie trzech innych tytułów: *Arithmeticae libri tres* (1555), *Arithmeticae libri duo, geometriae septem et viginti* (1599), oraz *Arithmetices libri duo et algebrae totidem* (1586)⁹².

Pierwszy z wymienionych egzemplarzy nie przynosi zbyt wielkiej ilości Brożkowych adnotacji, jednak stanowi bardzo elegancki przykład tego, w jaki sposób jego rękopiśmienne notatki przekuwane były w toku dalszej pracy w gotową rozprawę. Oto na marginesie jednej ze stron *Trzech ksiąg arytmetyki* odnaleźć można na pierwszy rzut oka dwie naszkicowane czerwonym atramentem tabelki. Zatytułowane została przez Brożka „Progressiones numeri”; pierwsza z nich obejmuje dwadzieścia pozycji (numery po lewej stronie), którym odpowiadają

91 *Petri Rami [...] geometriae libri XXVII...*, *op. cit.*, zapisek Brożka na przedniej k. ochr. [3]^r: „Felix qui potuit rerum cognoscere causas”, maksyma pochodzi z *Georgik* Wergiliusza, (2, 490)

92 Zob. *Aneks*, poz. 3, 5, 6.

cyfry 1, 2 i kolejne potęgi cyfry 2, przez 4, 8 aż do 1.048.576. Drugą, podobnie uporządkowaną tabelkę przewidział Brożek na siedemnaście pozycji, jednak zappełnił ją tylko do miejsca siódmego: 1, 3, 7, 15, 31, 63, 27; liczby wypisane przez niego stanowią, jak się wydaje, zastosowanie formuły $2n+1$, której zresztą Brożek nigdzie nie zapisał i która nie pojawia się w tekście, z którym notatka sąsiaduje na jednej karcie⁹³. Wszystkie te zapiski towarzyszą rozdziałowi Ramusowej *Arytmetyki* zatytułowanemu „Numerus perfectus” i to właśnie w rozprawie Brożka poświęconej liczbom doskonałym (*Disceptatio de numeris perfectis*), wydanej w 1652 roku razem z antyramistyczną *Apologią Arystotelesa i Euklidesa*, należy szukać rozwinięcia tych obliczeń⁹⁴. Co ciekawe, sama rozprawa Brożka o liczbach doskonałych ma charakter ściśle matematyczny i nie podjął w niej krakowski uczony żadnych polemik z dotychczasowym piśmiennictwem z tego zakresu; w związku z tym interesujące dla zrozumienia jego warsztatu naukowego mogą być okoliczności powstania tej rozprawki i powiązanie ich właśnie między innymi z lekturą *Arytmetyki* Ramusa. Na tej samej stronie znajduje się jeszcze jedna, przekreślona przez samego Broscjusza notatka, w której musiał zawrzeć zarzucony później lub uznany za błędny pomysł; dotyczy ona w każdym razie tego samego problemu: metody wynajdywania, *resp.* konstruowania liczb doskonałych⁹⁵. W tomiku znajduje się jeszcze jedna godna uwagi, znajdująca się kilkadziesiąt stron dalej notatka – tym razem dotyczy ona problemu podzielności liczb parzystych i stanowi zapis rozumowania Brożka, w którym wprost pojawia się postać Ramusa jako partnera w arytmetycznym dialogu⁹⁶.

Drugi z arytmetycznych tomów – elegancka, choć uszkodzone na skutek przycięcia stron, edycja *in quarto* przygotowana („libri [...] recogniti et aucti”) przez Łazarza Schonera⁹⁷, może z kolei stanowić przykład poszukiwania przez Brożka wątków związanych z Euklidesem. Świadectwem są przede wszyst-

93 *Arithmeticae libri tres...*, *op. cit.*, s. 29.

94 Zob. *Tabula geometricae progressionis duplae cum suis exponentibus*, *Apologia pro Aristotele...*, *op. cit.*, s. 119: „Scribatur autem primum progressio dupla, ab unitate incipiens, cum suis exponentibus”, tu ciąg doprowadzony do poz. nr 20, jak w rękopiśmiennej notatce. Z kolei *ibidem*, s. 127-129 ciąg został doprowadzony do poz. nr 100.

95 *Arithmeticae libri tres...*, *op. cit.*, skreślone marg. na s. 29: „Quilibis in progressionem numerus habens indicem primum huc est non compositum subtracta unitate est primus atque antecedentium omnium est summa quae multiplicata in antecedentium maximum seu ultimum facit perfectum numerum”.

96 *Ibidem*, marg. na s. 82: „Si par est necessario bifariam dividitur sed hoc Petrus Ramus addit veluti praeceptum, non ut conditionem, quod manifesto apparet discipulus instruendi. Si poneret velut conditionem isset [?] tautologia. Quis enim par est qui bifarium non dividatur?”

97 Na temat działalności Schonera zob. H. Hotson, *Commonplace...*, s. 29-31 i in.

kim drobne podkreślenia i marginalia, pozbawione obszernych glos Brożka⁹⁸. Pojawiają się również odniesienia do samego tekstów *Elementów* Euklidesa, a konkretnie do X księgi, która – jak napisał Ramus – „odstraszała wybitne umysły od jej studiowania”⁹⁹. Widać wreszcie w notatkach Brożka, w jaki sposób próbował on odnieść stanowisko Ramusa do innych rozpraw, stosując tu na przykład bardzo ogólny odsyłacz do rozprawy Snelliusa¹⁰⁰ i jak próbował na kartach tej rozprawy wejść w spór z Ramusem – już to stwierdzając jego zbłądzenie spowodowane przez obraną przez niego logikę¹⁰¹, już to orzekając *explicite* nieprawdziwość Ramusowych twierdzeń dotyczących miar kątów¹⁰². *Nota bene*, problem mierzenia kątów oraz ich sumy w różnego rodzaju wielokątach, stał się później główną osią problemową *Apologii* z 1652 roku. W nieco niespodziewanym miejscu doszedł też do głosu kryjący się w Brożku historyk nauki, względnie – analityk naukowego języka. Oto na jednej ze stron odnaleźć bowiem można wyrwaną nieco z kontekstu wywodu samego Ramusa, bo zaczerpniętą z pism Piotra Bertiusa, obszerną notatkę poświęconą rzeczownikom używanym na określenie liczb, konkretnie zaś dotyczącą pochodzeniu wyrazu „cyfra”¹⁰³. Związku z ramizmem jako takim próżno się tutaj dopatrywać, natomiast jest ów zapisek drobnym śladem żywego procesu lektury oraz tego, jak myśl autora *Gratisa* przeskakiwała ku odmiennym zgoła zagadnieniom.

98 Zob. *Arithmeticae libri duo, geometriae septem et...*, *op. cit.*, podkr. na k. a2^v: „S e d r e d u n d a n t i a g e o m e t r i c a r e d d i t n e p a r t u m E u c l i d i s a l i c u i d e f o r m e m ? C e r t e ” oraz marg. Brożka: „Redundantia”; podkr. na k. a3^v: „Ergo P. Ramus inductionem totam arithmetica suam demonstravit, in geometria Euclidean apodixim volens nolens retinuit”; podkr. na k. a3^r: „Concludit vero P. Ramo semel, Euclidi persaepe haud semel concludit” oraz marg. Brożka „NB”.

99 Zob. *ibidem*, k. a2^v, podkr. „Nam cum librorum eius nullus sit maior decimo, qui geometricos antecedentes quinque propemodum aequet magnitudine, nullus est inutilior, nullus qui bona ingenia magis ab his studiis deterruerit” i marg. Brożka „Decimus elementorum liber”.

100 Por. *ibidem*, marg. na k. b4^r: „Vide Snellius”.

101 Zob. *ibidem*, marg. na s. 147 [= k. Tt2^r]: „NB an verum sit modi videtur P. Ramum hic sua loiga [*sic!*; *corr. logica*] deferecisse”, zob. również cytowane już marg. z k. a3^v („Ergo P. Ramus...”).

102 Zob. *ibidem*, podkr. na s. 162 [= k. Xx1^v]: „Quadruplex enim angulus tetrahedri aequatur triplici octahedri, et duodecuplex ideo noncuplici. Itaque novem angli octahedri valent octo solidos rectos” oraz marg. Brożka „Non est verum”.

103 Zob. *ibidem*, marg. na k. b4^v: „A Cambaiensibus primum notae arithmeticae quas cyfras vocant inventae sunt et ab his ad Arabas totumque occidentem propagatae: sunt enim ingenio supra reliquis mortales acuto et ad mercaturam cum fructu tractandam exquisito. Haec Petrus Bertius in descriptione Cambaiae Tabulorum contractarum geographicarum folio 123”.

Sygnalizowane już wyżej wątki powracają również w trzecim matematycznym tomie, również będącym poprawioną i objaśnioną przez Łazarza Schonera edycją *Dwóch ksiąg arytmetyki* Ramusa. Odnaleźć tam można znów zaczerpnięty z Bernarda Salignaca, kolejnego matematyka-ramisty, okruch refleksji na temat terminologii matematycznej, związany z nazewnictwem liczb, lecz tym razem w języku francuskim¹⁰⁴. Powracają też – znów nieprecyzyjnie przez Brożka określone – pisma Willebrorda Snelliusa, lecz tym razem już nie w formie enigmatycznych odnośników, lecz także luźnych i dłuższych uwag, *resp.* wypisów z jego prac¹⁰⁵. Sygnalizowałem już wyżej, że trudno z ramistycznych lektur Brożka wyprowadzić dalsze kierunki poszukiwań w obrębie jego biblioteki i właśnie te „powroty” do dzieł Snella są tego przykładem – poza odniesieniami do nich, niewiele „dzieje się” w tym względzie na marginesach tomów należących do Kurzelowianina. Pojawiają się jednak w zamian – przynajmniej w wypadku omawianego tomu – kwestie dotyczące struktury matematyki. Uwagę Brożka przykuło chociażby stwierdzenie Ramusa dotyczące silnego związku logiki i rachunku algebraicznego, w którym – co ważne z punktu widzenia podkreślanej przez niektórych historyków „retoryzacji” szesnastowiecznej matematyki¹⁰⁶, zwłaszcza matematyki uprawianej we Francji, pojawiają się

104 Por. *Arithmetices libri duo...*, *op. cit.*, marg. na k. A2^r: „Galli brevius pro millies millibus et millies millenis millibus millioes et milliardos dicat B. Salignacus”.

105 Zob. m.in. *ibidem*, k. *2^r, podkr. „Constabat P. Ramum a novissima editione confestim elementa sua mathematica fecisse meliora, de quibus tamen nihil adhuc nobis est conspectum. Qui vero cum ipso vixerunt, qui certe et opinione nostra plures et ingenio superiores supersunt, horum operae non licuit rem scholasticam gerenti expectare” i notatka Brożka: „NB. Snellius sic ipsum et tamen alium Arithmeticae aditionem adornassi, et Geometriam in quatuor solis libros contra false Hassis suis non semel testatus est Federicus [?] Mathematicum studiorum socius indivisus et [?] perpetuis” oraz notatka na k. A1^v: „Archimedes periodos octo nonus constituit in sua ad Zeuxippum Arithm, haec quam in suo Psammite [?] arenae numero claravit. Neque haec ius quasi lexis atque nunda quanto enim periodi maiores fuerint tanto magis expedita erit enunciatio et numerorum comprehensio me [?] ac menti facilior. Snellius”.

106 Zob. G. Cifoletti, *La question de l'algebre. Mathematiques et rhetorique des hommes de droit dans la France du 16e siecle*, „Annales. Histoire, Sciences Sociales” 1995, t. 50, nr 6, s. 1385-1416; *eadem*, *From Valla to Viète. The Rhetorical Reform of Logic and its Use in Early Modern Algebra*, „Early Science and Medicine” 2006, t. 11, nr 4. *Nota bene*, sposób, w jaki Cifoletti pokazuje przenikanie idei zretoryzowanej logiki do matematyki w XVI stuleciu stanowi bardzo mocny argument za tym, żeby traktować idee Ramusa na sposób holistyczny, przy jednoczesnym zachowaniu ostrożności i precyzji wywodu tak, aby nie zagubić zniuansowanego opisu ewolucji jego poglądów i aby zachować dla poszczególnych dziedzin, którymi się zajmował Ramus, właściwe im problemy i dystrykcje.

terminy właściwe dla słownika retoryczno-dialektycznego¹⁰⁷. Analogicznym wreszcie do wspomnianego wyżej zainteresowania terminologią wydaje się być moment, w którym uwaga Brożka skupiła się na próbach wprowadzenia skrótów, tudzież formalizacji na oznaczenie w tekście matematycznym określonych właściwości, na co w tekście swojego objaśnienia *Arytmetyki* zwrócił sam Schoner. Raz przyjąwszy do wiadomości wprowadzone oznaczenia, Brożek zaczął je wykorzystywać do oznaczania tekstu¹⁰⁸. Oprócz uczonego, który mówi „sprawdzam”, po czym sięga do innych tomów ze swojej biblioteki, mamy również uczonego, który akceptuje proste i praktyczne rozwiązania i wprowadza je do swojego warsztatu badawczego.

5. Podsumowanie

Jak już zaznaczyłem wcześniej, próba przyglądnięcia się temu, w jaki sposób Jan Brożek czytał teksty Piotra Ramusa stanowić może – z uwagi na bardzo drobny rozmiar tego korpusu druków – jedynie cząstkowy, ograniczony asumpt do rekonstrukcji jego metod lektury oraz problemów, na które zwracał uwagę w trakcie analizowania kolejnych tekstów. Jak widać, w procesie lektury, w przypadku niektórych tekstów mającym najprawdopodobniej charakter wielokrotny, przenikają się bardzo różne poziomy, od zagadnień technicznych i językowych, przez ogólną refleksję nad daną dziedziną i jej właściwościami, przedmiotem i celami aż po lekturę nastawioną polemicznie, krytycznie, w toku której zaczynały się kształtować załączki autorskich pomysłów i kontrargumentów, których część, już w oszlifowanej i dopracowanej postaci znalazła się w ogłoszonych przez niego samego pismach. Proces Brożkowej lektury dzieł Ramusa okazuje się bardziej zróżnicowany, niż można to było zakładać na początku, a owo zróżnicowanie może wzbogacić jeszcze rozszerzenie badań na inne ramistyczne druki i poszukiwanie w nich adnotacji Brożka. Już jednak na obecnym etapie, wizerunek Brożka jako tyleż ekscentrycznego, co niezwykle biegłego w najnowszych prądach współczesnej mu nauki uczonego, odbity w tych notatkach wydaje się frapujący. Co więcej, różne sposoby lektury pokazują, że przywołane na początku wykrzyknienia Brożka skierowane

¹⁰⁷ Zob. *ibidem*, s. 200 [= k. N4^v], podkr. „Hic inveniendi termini modus fundamentum est omnis figuratorum proportionalium per Algebram et Logisticam numerationis” oraz marg. Brożka: „Logistica est Algebrae numerationis fundamentum”; por. również marg. na s. 310 [= k. S4^v]: „Logisticae fundamentum”.

¹⁰⁸ Zob. *ibidem*, s. 294 [k. R4^v], podkr. „Ut autem antea latus per literam l, quadratus per q, cubus per c, ita nunc biquadratus per duas literas bq, significatur” oraz marg. „l. q. c. bq.” Oznaczenia te pojawiają się dalej na marginesach s. 296-298 [k. R5^v-R6^v].

przeciwko kalwinizmowi Ramusa nie musiały być li tylko wyrazem świętego oburzenia przynależnością do niekatolickiej wspólnoty, ale także wyrazem zatroskania ze strony Brożka faktem, że tak interesujący umysł jak Ramus, opuścił Kościół rzymski.

W jednym z matematycznych tomów z jego biblioteki, zawierającym już tym razem nie pisma Ramusa, lecz pochodzące z początku XVII w. komentarze Krzysztofa Dibuadiusa (Christophorus Dibuadius, 1578-1622) do kolejnych ksiąg *Elementów* Euklidesa¹⁰⁹. Oto bowiem z magmy różnych tradycji językowych – łaciny i greki oraz wernakularnej polszczyzny – wyłoniła się następująca myśl:

Komu pan Bog rozumu nie da, kowal mu go nie ukuie Polacy commu-
niter mowią. a ia z tego inferuie: Komu pan Bog Dialektiki albo Logiki
nieda kowal mu iey nie ukuie. Rzecze kto aco rozum ma do Logiki albo
Dialektiki? Y barzo wiele. Philosophowie gdy chcą defniować człowieka,
to iest okryslie własnością co iest człowiek powiedaią ze iest animal
rationale z Greckiego ięzyka to iest ζῷον λογικόν to ia uważaiąc myślę
sobie Ergo homo est animal logicum? animal dialecticum? y patrz iako
sie to zgadza z Sokratesem albo Platonem in Alcibiade ktory wywodzi ze
διαλέγεσθαι καὶ τὸ λόγῳ χρῆσθαι to iest disserem et ratione uti iednoszcz
sa alboby to λόγῳ χρῆσθαι sermone uti? dwie rzeczy znaczy u Graekow
λόγῳς, ratio et oratio. Tocby ζῷον λογικόν przekladać animal sermone
utens gadaiać?¹¹⁰.

Jeśli o czymś jeszcze pouczają nas ślady pozostawione przez Brożka na kartach jego tomów, to z pewnością o tym, że był on właśnie *animal sermone utens*, i to nie tylko „gadającym”, ale także czytającym i piszącym, w pierwszej zaś jednak kolejności – myślącym.

* * *

109 Klocek *in quarto*, sygn. BJ Mag. St. Dr. 593887-593890 II.

110 *Ibidem*, górna k. ochr. [7]^r, cytat podają w transliteracji.

Aneks

Wykaz i charakterystyka ramistycznych druków z biblioteki Jana Brożka

Poniższe zestawienie obejmuje 27 ramistycznych druków ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, które na różne sposoby związane są z postacią Jana Brożka. Ze względu na fakt, że znaczna część tytułów oprawiona została razem w klocki intrologatorskie uwagi dotyczące tytułów podano odrębnie dla każdej pozycji. Uwagi też ograniczono do minimum, kierując się jedynie chęcią wskazania obecności różnego rodzaju śladów lektury pozostawionych przez Brożka i innych nowożytnych czytelników. Oznaczenia wg wzoru „Ong + liczba” odsyłają do pozycji w katalogu ramistycznych druków sporządzonym przez Waltera J. Onga¹¹¹; w dwóch miejscach jednoznaczne rozstrzygnięcie, o którą pozycję w katalogu Onga chodzi, okazało się niemożliwe, co zaznaczone zostało znakiem „?”. W wypadku pozycji oznaczonych przy numerze porządkowym asteryskiem, przynależność do biblioteki Jana Brożka jest wątpliwa, natomiast nie ulega wątpliwości fakt, że krakowski uczyony korzystał z wymienionych egzemplarzy. W charakterystyce poszczególnych tomów pominięto cechy fizyczne ich opraw. Pisownia tytułów została zmodyfikowana zgodnie z obowiązującymi standardami transkrypcji tekstów łacińskich (np. *ij* oddano jako *ii*, *ē* jako *et*; ograniczono również pisownię wyrazów wielką literą i uproszczono interpunkcję).

1.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 999 II

Klocek intrologatorski zawierający:

(a) P. Rami dialectica Audomari Talaei praelectionibus illustrata. Basileae, per Eusebium Episcopium, et Nicolai fratris haeredes. 1577.

Ong 259

Proweniencja na k. tyt.: Ioannis Broscii.

Uwagi: w tomie liczne podkreślenia i drobne marginalia Brożka na s. 2-20, 283-309, 351-384 oraz 470-525.

111 W. J. Ong, *Ramus and Talon Inventory...*

(b) Petri Rami Veromandui, eloquentiae et philosophiae professoris Regii, institutionum dialecticarum libri tres ad Carolum Lotharingum Cardinalem, Audomari Talaei praelectionibus illustrati. Basiliae, apud Nicolaum Episcopium Iuniorem, MDLIII.

Ong 16

Proweniencja na k. tyt.: I. B. C. [= Ioannes Broscius Curzelowiensis]

Uwagi: w tomie okazjonalne podkreślenia Brożka i najprawdopodobniej jeszcze innego autora.

(c) P. Rami dialecticae libri duo, scholiis Guilielmi Tempelli Cantabrigensis illustrati, quibus accessit eodem auctore, de Porphyrianis praedicabilibus disputatio. Item epistolae de P. Rami dialectica contra Ioannis Piscatoris responsionem defensio, in capita viginti novem redacta. Editio tertia. Francofordiae, ex Officina Paltheniana, sumptibus Petri Fischeri. MDXCV.

Ong 340

Proweniencja na k. tyt.: (1) Iohannes Landwerus Lemgoviensis Westphalum [...]; (2) Ioannes Broscius.

Uwagi: brak pozostawionych przez Brożka śladów lektury.

2.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. 590229–590230 I

Klocek introligatorski zawierający:

(a) P. Rami in Ciceronis orationes et scripta nonnulla, omnes quae hactenus haberi potuerunt praelectiones, quarum catalogum versa pagina exhibebit. Recens in unum volumen ordine congregata et accurate emedate. Adiecto indice copiosiss. Francofurti, apud haeredes Andr. Wecheli, MDLXXXIII.

Ong 715

Proweniencja na k. tyt.: Ioannes Broscius Curzelowiensis. 1615.

Uwagi: w tomie liczne podkreślenia i drogne marginalia Brożka.

(b) Audomari Talaei Rhetorica e P. Rami praelectionibus observata. Una cum facilimis ad omnia praecepta eiusdem artis et exempla illustranda, commentationibus per Claudium Minoem Divionensem. Sexta editio. Francofurti, typis Wechelianis apud Claudium Marnium et haeredes Joannis Aubrii. MDCL.

Ong 129

Uwagi: brak zapisków proveniencyjnych, podkreśleń i marginaliów. Na przedniej wyklejce i kartach ochronnych notatki Brożka i najprawdopodobniej jeszcze drugiego autora. Na końcu dwie karty ochronne z notatkami Brożka.

3.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. 593779 II

P. Rami, eloquentiae et philosophiae professoris Regii, arithmeticae libri tres ad Carolum Lotharingum Cardinalem. Parisiis, apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco, Anno Salutis 1555.

Ong 211

Proweniencja na k. tyt.: Ioannis Broscii Curzeloviensis 1621.

Uwagi: pierwsze wydanie *Arytmetyki*. Dłuższe marginalia i podkreślenia Brożka na kilku stronach.

4.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. 590232–590237 I

Klocek intrologatorski zawierający:

(a) P. Rami, Regii eloquentiae et philosophiae professoris, Ciceronianus ad Carolum Lotharingum Cardinalem. Parisiis, apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco: Anno Salutis 1557. Cum privilegio Regis.

Ong 487

Proweniencja: M. Ioannes Broscius Curzelovien. 1614 8 Septemb.

Uwagi: w tomie nieliczne podkreślenia i marginalia wykonane ręką Brożka. Na k. tyt. notatka Brożka: Notae in margina sunt manu RD Patris Fabiani Bircovii scriptae; w tomie kilkadziesiąt podkreśleń i drobnych marginaliów wykonanych ręką Fabiana Birkowskiego OP.

(b) Petri Rami eloquentiae et philosophiae professoris Regii Brutinae Quaestiones in Oratorem Ciceronis ad Henricum Valesium Franciae Regem. Tertia editio. Parisiis, ex typographia Matthaei Davidis, via Amygdalina, ad Veritatis insigne. 1552.

Ong 57

Uwagi: brak zapisków proveniencyjnych i marginaliów.

(c) Petri Rami, Regii eloquentiae et philosophiae professoris, oratio initio suae professionis habita, an. 1551 octavo calend. septemb. Ad Carolum

Lotharingum Cardinalem. Parisiis, apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco, Anno Salutis 1557.

Ong 202

Uwagi: brak zapisów proweniencyjnych, na k. tyt. notatka Brożka, w tomie dwa marginalia „NB”.

(d) Petri Rami, pro Philosophia Parisiensis Academiae disciplina oratio, ad Carolum Lotharingum Cardinalem. Editio secunda. Parisiis, apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco, Anno Salutis 1557.

Ong 200

Uwagi: dwie notatki Brożka na marginesach.

(e) P. Rami, Regii eloquentiae et philosophiae professoris, Oratio de legatione. Parisiis, apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco, Anno Salutis 1557.

Ong 493 lub 494

Uwagi: brak zapisów proweniencyjnych i marginaliów.

(f) Ciceronianus Ioan. Thomae Freigii, in quo ex Ciceronis monumentis, ratio instituendi locos communes demonstrata: et eloquentia cum philosophia coniuncta, descripta est libris decem. Basileae, per Sebastianum Henricpetri. [s.a.]

Uwagi: Brak zapisów proweniencyjnych. W tekście podkreśleń i dwie notatki wykonane ręką Brożka. Na ostatniej stronie krótka nota Brożka przy herbie wydawcy oraz osobna nota na pierwszej k. ochronnej.

5.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. 932724 II

Petri Rami arithmeticae libri duo: geometriae septem et viginti a Lazaro Schonero recogniti et aucti. Francofurti, apud Andreae Wecheli haeredes, Claudium Marnium et Ioannem Aubrium. MDXCIX.

Ong 684

Proweniencja na k. tyt.: M Joannis Broscii Curzeloviensis. 1610 i późniejszy dopisek innej ręki: post mortem datur Bibliothecae maioris Collegii.

Uwagi: w tomie liczne marginalia i podkreślenia Brożka; na skutek przycięcia i rozprucia pierwotnego klocka introligatorskiego część notatek jest nieczytelna (m.in. marginalia na s. 1-45 [=

k. A1^r-F3^r]). Na tylnej k. ochronnej indeks zagadnień wykonany ręką Brożka; oprócz tego zachowane fragmenty dwóch innych kart ochronnych, na których są widoczne fragmenty jego notatek.

6.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. 930475 I

Petri Rami arithmetices libri duo et algebrae totidem a Lazaro Schonero emendati et explicati. Eiusdem Schoneri libri duo: alter De numeris figuratis, alter De logistica sexagenaria. Francofurdi, apud heredes Andreae Wecheli MDLXXXVI.

Ong 686

Proweniencje: (1) na antefolium dopisek ręką Brożka: Joannes Broscius Curzeloviensis 1606; (2) na k. tyt. dopisek: M Joannes Broscius Curzeloviensis V.D.M. | Matthiae Borek, amoris magni ergo, exiguum manus et.ct. anno 1610. Iulii 11.

Uwagi: liczne marginalia i podkreślenia Brożka.

7.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 2457 II

Petri Rami defensio pro Aristotele adversus Iac. Schecium. Lausannae. excudebat Ioannes Probus, Illustrissimorum D. Bernensium in civitate Lausannensi Typographus. MDLXXI.

Ong 621

Proweniencja na k. tyt. M Joannes Broscius Curzeloviensis 1613.

Uwagi: w tomie brak merytorycznych marginaliów Brożka, natomiast jest kilka korekt naniesionych jego ręką. Poza tym na pierwszych stronach kilka zapisków wykonanych przez anonimowego czytelnika.

8.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Filoz. 2694 III

Klocek introligatorski zawierający:

(a) P. Rami scholae in liberales artes. Basileae, per Eusebium Episcopium et Nicolai F. haeredes. Anno Salutis humanae MDLXXVIII.

Ong 696

Uwagi: brak zapisów proveniencyjnych, oprawa typowa dla księgozbioru Brożka, w tomie kilkadziesiąt marginaliów anonimowego autora.

- (b) P. Rami professio regia, hoc est septem artes liberales, in regia cathedra, per ipsum Parisiis apodictico docendi genere propositae, et per Ioan. Thomam Freigium in tabulas perpetuas, ceu $\zeta\tau\rho\acute{\omega}\mu\alpha\tau\alpha$ quaedam relatae ac ad publicum omnium Rameae philosophiae studiosorum usum editae. Basileae, per Sebastianum Henricpetri. [s.a.]

Ong ???

Uwagi: brak zapisów proveniencyjnych; w tomie nieliczne marginalia Brożka oraz drugiego, anonimowego czytelnika.

9.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 1001 II

Klocek introligatorski zawierający:

- (a) P. Rami Regii professoris dialecticae libri duo exemplis omnium artium et scientiarum illustrati, non solum Divinis, sed etiam mysticis, mathematicis, physicis, medicis, iuridicis, poeticis et oratoriis per Rolandum Makilmanaeum Scotum. Francofurti, apud Andream Wechelum, MDLXXIX.

Ong 265

Proweniencja na k. tyt.: Joannes Broscius.

Uwagi: dopisek Brożka pod *P. Rami Epitaphium* na odwrocie k. tyt. Brak marginaliów i podkreśleń.

- (b) Institutionis dialecticae sive introductionis in artem logicam libri duo ex Ph. Melanchthonis et P. Rami dialecticis praeceptionibus ad familiarem rationis usum et bene disserendi in scholis consuetudinem descripti. In gratiam eorum, qui libere philosophari et in hac philosophiae parte minus viam impeditam minusque controversam desiderant, auctore Michaelae Sonleutero, scholae Ambergensis collega. Noribergae CIO IO LXXXIV [= 1584].

Ong 289

Uwagi: brak zapisów proveniencyjnych i marginaliów.

- (c) Animadversiones Ioan. Piscatoris Arg. in dialecticam P. Rami exemplis Sac. Litterarum passim illustratae. Editio secunda. Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, MDLXXXII.

Ong 272

Proweniencje na k. tyt.: (1) Ex libris Joannis [wykreślone] 1592; (2) M. Ioannes Broscius Curzeloviensis Anno 1613 Die 16 Aug. 4 gss.

Uwagi: w tekście dwie drobne notatki Brożka.

(d) Triumphus logicae Rameae ubi praeceptis logicae P. Rami observationes animadversionesque in animadversiones et interpretes ejus universos adduntur utilissimae summopereque necessariae a Guilielmo Adolpho Scribonio Marpurgensi, philosopho medico in republica Waldecensium Corbachiana. Basileae, ex officina Pernea CIO IO XXCVIII [= 1588].

Ong 297?

Uwagi: brak zapisków proveniencyjnych, na k. tyt. jedna drobna notatka Brożka odsyłająca do tekstu.

(e) Libellus supplex ad augustissimum senatum pro Academia Parisiensis. Parisiis, apud Iametium Mettayer, typographum regium, MDCI.

Uwagi: brak marginaliów Brożka.

(f) Gratiarum actio ad augustissimum senatum pro instaurata Parisiensi Academia. Parisiis, apud Iametium Mettayer et P. l'Huillier, typographos ac bibliopolas regios, MDCI.

Uwagi: w tomiku kilka podkreśleń wykonanych ręką Brożka.

(g) Arrest de la cour pour l'execution de la Reformation de l'Université. A Paris, chez I. Mettayer et P. l'Huillier, imprimeurs et libraires ordinaires du Roy. MDCI.

Uwagi: brak marginaliów Brożka.

(h) Adriani Turnebi de methodo libellus nunc primum prodit in lucem. Parisiis, apud Claudium Morellum, via Iacobeae ad insigne Fontis, MDC.

Uwagi: Kilka marginaliów, również kilka marginaliów wyciętych – te ostatnie być może należały do Brożka. Na końcu klocka 8 nierozciętych, czystych kart ochronnych.

10.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Gramatyka 1201 II

P. Rami scholae in tres primas liberales artes, videlicet: I. Grammatica: II. Rhetoricae quae olim Quaestiones Brutinae: III. Dialecticae, quae olim Animadversiones in Organum Aristotelis. Recens emendatae per Joan. Piscatorem Argentinensem. Francofurti, apud Andreae Wecheli haeredes Claud. Marnium et Ioan. Aubrium, MDXCV.

Ong 698 (1595)

Proweniencja na k. tyt.: M Joannes Broscius Curzeloviensis 1613

Uwagi: z zapowiadanych w tytule części w tomie znajdują się jedynie *Scholae grammaticae*. Na s. 46 jedyna notatka Brożka powtarzająca tekst z tej strony.

11.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Latina 68

Klocek introligatorski zawierający:

(a) Commentarii C. Iulii Caesaris de bello Gallico, VII et III de Civili Pompeiano [...] Basileae, Ex Officina Osteniana CIO IO XCI.

(b) Petri Rami summi philosophi et oratoris liber de militia C. Iulii Caesaris cum praefatione Joannis Thomae Freigii, J.U.D. Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, MDLXXXIII.

Ong 509

Uwagi: Brak oznak proveniencyjnych w klocek. Na grzbiecie zapis I[oa]nnis Broscii. W (a) brak marginaliów i podkreśleń. W (b) nieliczne podkreślenia i notatki ręką Brożka, w tym odsyłacz do s. 21 na k. tyt.

12.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Neolatina 587 II

Petri Rami professoris Regii et Audomari Talaei collectanae praefationes, epistolae, orationes cum indice totius operis. Parisiis, apud Dionysium Vallensem, sub Pegaso, in vico Bellouaco, 1577.

Ong 717

Proweniencja: Joannes Broscius Curzeloviensis | Varsaviae 1632.

Uwagi: w tomie nieliczne marginalia wykonane przez Brożka brązowym i czerwonym atramentem.

13.

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Matematyka 1567

Petri Rami Veromandui professoris Regii geometriae libri XXVII. Ad clarissimum. Adrianum Romanum Mathematicorum ocellum. Hanoviae, apud Guilielmum Antonium, MDCIV.

Ong 615

Proweniencja na verso k. tyt.: M Joannes Broscius Curzeloviensis posittit.

Uwagi: na odwrocie górnej okładziny zapiski Jana Brożka. Przed kartą tytułową 10 nienumerowanych kart ochronnych zapisanych obustronnie przez Brożka; zachowany ślad po 11, wydartej karcie. W tomie 34 nieliczbowane karty interfoliowane pojedynczo pomiędzy kolejnymi stronami druku. Niektóre są zapisane jednostronnie przez Brożka, niektóre pozostawiono czyste. Na odwrocie

s. 69 (nienumerowana s. 70) c.d. zapisków Brożka; następnie 10 nienumerowanych kart ochronnych z jego notatkami, których koniec znajduje się na wyklejce okładziny dolnej. Zapiski głównie o charakterze matematycznym, wykonane brązowym i okazjonalnie czerwonym atramentem.

***14.**

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Cimelia 1575

Petri Rami Veromandui, philosophiae et eloquentiae Regii professoris celeberrimi, commentariorum de religione Christiana libri quatuor. Eiusdem vita A Theophilo Banosio descripta. Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, MDLXXXIII.

Ong 639

Uwagi: brak zapisów proveniencyjnych, w tomie kilkanaście marginaliów i podkreśleń wykonanych ręką Brożka.

***15.**

Sygn. BJ Mag. St. Dr. Cimelia 1417

P. Rami professoris Regii prooemium mathematicum ad Catharinam Mediceam, Reginam, matrem Regis. Parisiis, apud Andream Wechelum, 1567.

Ong 603

Proweniencje na k. tyt.: (1) Petrus Ramus dono mihi Johan. Lasicio, 1567. 16 Septembr. (2) Bibliothecae Collegii Majoris Univ. Crac.

Uwagi: w tomie zapiski Jana Łasickiego i nieliczne notatki Brożka.

Summary

Michał Choptiany *Joannes Broscius, a reader of Petrus Ramus. A reconnaissance*

This paper deals with the reading strategies applied by Jan Brożek (Joannes Broscius, 1585-1652) to the writings of Petrus Ramus. Over the five decades of his academic career, this Kraków-based polymath gathered an enormous number of volumes which are currently preserved at the Jagiellonian Library in Kraków, Poland. Among them, one can find a dozen or so Ramist prints, a majority of which have been annotated by Broscius. Although Broscius was a professor of mathematics, his interest in Ramism covered not only Ramus' writings in arithmetic and geometry, but also his works on dialectic, rhetoric

and even theology. Through an analysis of Broscius' marginalia, I reconstruct his research apparatus which, along with his other manuscripts and annotated volumes, formed the basis for his anti-Ramist *Apologia pro Aristotele et Euclide* of 1652.

Spis rzeczy

Studia i materiały

Michał Spandowski *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej* 5

Michał Spandowski *Inkunabuły dawnej Biblioteki Miejskiej w Lubaniu* 37

Tomasz Płóciennik *Apokalipsa w latrynie, czyli o odkryciu fragmentu pergaminowej karty zawierającej tekst IV Księgi Ezdrasza na parceli Głównego Miasta w Gdańsku* 79

Piotr Paluchowski *Kompozycja graficzna kart tytułowych gdańskich kalendarzy XVI-XVII wieku* 91

Małgorzata Biłozór-Salwa *Paryski Karuzel 1612 roku, czyli skały tryskające winem, grające góry i tańczące konie na usługach propagandy władzy* 113

Michał Choptiany *Jan Brożek, czytelnik Piotra Ramusa. Rekonesans* 137

Arkadiusz Wagner *Nieznane cymelia intrologatorstwa średniowiecznego w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika* 177

Ewa Bielińska-Gałas *Piętnastowieczny graduał franciszkanów-obszerników w Głubczycach ms. BOZ 151. Charakterystyka zawartości, próba odtworzenia dziejów* 211

Krzysztof Kossarzecki, Sławomir Szyller *Rękopisy Biblioteki Załuskich w Sankt Petersburgu* 243

Irina S. Zwieriewa *Habent sua fata libelli. Z dziejów polskich księgozbiorów prywatnych włączonych do Cesarskiej Biblioteki Publicznej w latach 1832-1850* 259

Waldemar Graczyk *Zakupy antykwaryczne i legaty testamentowe jako źródła powiększania zasobu starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku po 1945 roku* 289

Jolanta M. Marszalska *Starovolszciana w zbiorach starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie* 303

Agata Pietrzak *Kilka uwag terminologicznych na marginesie Formatu MARC 21 rekordu bibliograficznego dla dokumentu ikonograficznego* 317

Jakub Kalinowski *Podstawowe elementy opisu dzieła i realizacji w standardach RDA (Resource Description and Access) i ISBD (International Standard Bibliographic Description) i ich zapis w formacie MARC 21* 327

Recenzje

Krzysztof Klincewicz, Marcin Żemigala, Michał Mijal, *Bibliometria w zarządzaniu technologiami i badaniami naukowymi*, Warszawa 2012 (**Bartłomiej Siek**) 337

Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012 (**Halina Manikowska**) 340

Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki, red. Remigiusz Pośpiech, Opole 2012 (**Sonia Wronkowska**) 345

Contents

Studies and Materials

Michał Spandowski *Polish collections of incunabules destroyed, scattered and dislocated in the time of and as a result of World War II* 5

Michał Spandowski *Incunables from the former Municipal Library in Lubań* 37

Tomasz Plóciennik *Apocalypse in the latrine. The discovery of a fragment of a parchment leaf containing the text of IV Esdras on a lot in the City of Gdansk* 79

Piotr Paluchowski *Graphic composition of title cards for Gdańsk calendars of the 16th and 17th century* 91

Małgorzata Biłozór-Salwa *The Paris Carrousel of 1612* 113

Michał Choptiany *Joannes Broscius, a reader of Petrus Ramus. A reconaissance* 137

Arkadiusz Wagner *Unknown cimelia of medieval bookbinding in Universtity Library in Toruń* 177

Ewa Bielińska-Galas *A Fifteenth-century Franciscan Observantist gradual in Głubczyce, ms. BOZ 151. Characteristics of contents, an attempt to recreate history* 211

Krzysztof Kossarzecki, Sławomir Szyller *Polish manuscript collections in St. Petersburg. Research on the Załuski Library's collections* 243

Irina S. Zwieriewa *Habent sua fata libelli. From the history of Polish private collections included in the Imperial Public Library in the years 1832-1850* 259

Waldemar Graczyk *Antiquarian purchases and estate bequests as sources for the augmentation of assets of old prints in the Seminary Library in Płock after 1945* 289

Jolanta M. Marszałska *Starovolsciana in the collection of old prints in the Seminary Library in Tarnów* 303

Agata Pietrzak *Some terminological side-notes on the MARC 21 format for bibliographic data – visual materials* 317

Jakub Kalinowski *Basic elements of the description of works and the implementation of RDA (Resource Description and Access) and ISBD (International Standard Bibliographic Description) standards, and their entry in the MARC 21 format* 327

Reviews

Krzysztof Klincewicz, Marcin Żemigala, Michał Mijał, *Bibliometria w zarządzaniu technologiami i badaniami naukowymi*, Warszawa 2012 (**Bartłomiej Siek**) 337

Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012 (**Halina Manikowska**) 340

Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki, red. Remigiusz Pośpiech, Opole 2012 (**Sonia Wronkowska**) 345